

๕๒. ญาณสัมปยุตต์ในธรรมทั้งหลาย

Wisdom Reunion with All States

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network. 2015

ความสำคัญของบทความ

ผู้บำเพ็ญเพียรภาวนาที่สามารถบรรลุถึง “ปัญญาเห็นธรรม” และ “ปัญญาตรัสรู้” ได้นั้น ย่อมเกิดจากการเห็นสภาวะธรรมทั้งหลายในภาพรวมด้วย “โยนิโสมนสิการ” (จินตามยปัญญา-จินตามยญาณ และ สุตมยปัญญา-สุตมยญาณ) ที่ประกอบด้วย “ญาณทัสสนะ” ที่เรียกว่า “ญาณสัมปยุตต์” คือ ภาวะที่ประกอบด้วยปัญญาญาณที่เห็นตามเป็นจริงอย่างมีเหตุผล ที่เกิดผุดขึ้นวิปัสสนาภูมิ (ภาวนามยปัญญา-ภาวนามยญาณ) ที่ดำรงอยู่ในสภาพแวดล้อมทางจิตด้วยการเจริญภาวนากรรมฐาน โดย (๑) “สมถะ”(สมถนิมิต) ที่เกิดพร้อมด้วย (๒) “วิปัสสนา” (สังขารนิมิต) ฉะนั้น องค์ความรู้ที่ผู้เจริญภาวนาควรสั่งสมไว้เป็น “ภูมิรู้-ภูมิธรรม-ภูมิปัญญา” ได้แก่ “อภิญญาธรรม” คือ ธรรมทั้งหลายที่ควรรู้อย่าง และต้องพร้อมด้วยความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับ “ปฏิบัติศีลธรรม” ซึ่งผู้เจริญภาวนาต้องมีความสามารถที่จะเข้าถึงเหตุผลเกี่ยวกับปัจจัยที่ทำให้เกิดสภาวะธรรมอย่างถูกต้อง คือ “การหาข้อสรุปเชิงทฤษฎี” (หลักธรรม) ซึ่งเป็นกระบวนการย่อยความคิดหรือองค์ความรู้ที่แสดงเป็น “หัวข้อธรรม” (สูตร-กฎ) ที่สามารถอธิบายภาพรวมของสภาวะธรรมทั้งหลายได้อย่างครอบคลุมได้มากที่สุด เพราะฉะนั้น การพิจารณาธรรมจึงประกอบด้วยมิติที่อธิบายถึง “สามัญลักษณะ” (กฎอธิบายความเป็นสากล-การสังเคราะห์-ปฏิโลมปฏิจจสมุพบาท คือ สืบย้อนจากผลไปหาเหตุ) และ “ปัจเจกตลักษณะ” (กฎอธิบายลักษณะเฉพาะ-การวิเคราะห์-อนุโลมปฏิจจสมุพบาท คือ สืบค้นจากเหตุไปหาผล) แต่อย่างไรก็ตาม กระบวนการคิดที่เป็นขั้นตอนยิ่งยวดของปัญญาแตกฉาน ที่เรียกว่า “จตุปฏิบัติสัมภิตาญาณ” ได้แก่ “อตตปฏิบัติสัมภิตา-ธัมมปฏิบัติสัมภิตา-นิรุตติปฏิบัติสัมภิตา-ปฏิบัติปฏิบัติสัมภิตา” ซึ่งจะแสดงด้วยปัญญาพละถึง “การต่อยอดองค์ความรู้” (ความคิดริเริ่ม-สร้างสรรค์-ดัดแปลงประยุกต์) โดยการรวมความรู้ทั้งหลายจาก “ปัญญา ๓” หมายถึง ความรอบรู้-ความเข้าใจคมชัด-ความรู้ลึกซึ้ง ได้แก่ “จินตามยปัญญา-สุตมยปัญญา-ภาวนามยปัญญา” ฉะนั้น “ความเป็นผู้รู้แจ้งโลก” (โลกียธรรม-โลกุตตรธรรม) จึงเป็นคุณสมบัติสำคัญยิ่งของผู้บำเพ็ญเพียรภาวนาทั้งคน คำว่า “วิปัสสนา” จึงหมายถึง การพิจารณาสภาวะธรรมทั้งหลายให้เกิดปัญญาเห็นสัจจธรรมแห่งเบญจขันธ์ (นามรูป) โดยไตรลักษณ์ ได้แก่ สุนฺยญตะ-อนิมิตตะ-อัปฺปนิหิตตะ ที่เรียกว่า “ลักษณะปนิชฌาน-การเพ่งลักษณะ” ซึ่งพิจารณาเป็นข้อความหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ ที่มี “สมถะ” คือ การเพ่งอารมณ์แห่งกรรมฐานที่เป็นรูปาวจร เรียกว่า “อารัมมณูปนิชฌาน-การเพ่งอารมณ์” ซึ่งเป็นปทัฏฐานในวิปัสสนาข้างต้นนั้น เพราะฉะนั้น ไม่ว่าจะการพิจารณาธรรมทั้งหลายในสมถะหรือวิปัสสนาก็ตาม กระบวนการพิจารณาสภาวะธรรมนั้นๆ ต้องประกอบด้วยเหตุผลและปัญญา ที่เรียกว่า “ญาณสัมปยุตต์-โยนิโสมนสิการ” เพื่อปิดกั้นและกำจัด “ความมืดแห่งอวิชชา-อโยนิโสมนสิการ” จิตของผู้เจริญภาวนาจึงต้องสว่างไสวด้วยแสงสว่างแห่งปัญญาหยั่งรู้ไม่ทิวาราตรีเมื่อกาลใดสมัยใดก็ตาม.

บทความที่ ๕๒ ประจำปี ๒๕๕๘ – ญาณสัมปยุตต์ในธรรมทั้งหลาย

ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสมัยใหม่ในโลกยุคปัจจุบันนั้น ทำให้มนุษย์สามารถเอาชนะข้อจำกัดด้านเวลาและสถานที่ได้ คือ สามารถติดต่อสื่อสารกันได้ตลอดเวลาและได้ทั่วโลก โดยผ่านระบบสื่อสารทางดาวเทียม ความเจริญด้วยการพัฒนาปัญญาสามัญทางวิสัยโลกนั้น ได้ก้าวหน้าอย่างก้าวกระโดดอย่างฉับพลัน เป็นการก้าวสู่ “ยุคสังคมข้อมูลสารสนเทศ” (Information Society) ซึ่งเป็นยุคที่องค์ความรู้ของมนุษยชาติได้รับการพัฒนาไปสู่ “ยุคข้อมูลดิจิทัล” (Digital Data) และได้ก้าวไปสู่ “ยุคหุ่นยนต์” (Android Era) ซึ่งเป็นการควบคุมระบบเครื่องจักรกลได้ ที่สื่อสารผ่านระบบคอมพิวเตอร์และอินเทอร์เน็ต ผสมผสานกับระบบการสื่อสารผ่านดาวเทียม ฉะนั้น มนุษย์สามารถสื่อสารและถ่ายทอดองค์ความรู้หรือการไหลบ่าของข้อมูลเชิงวัฒนธรรมได้อย่างไม่จำกัด ทำให้คนรุ่นใหม่เริ่มเข้าสู่อิทธิพลของ “วัฒนธรรมกลาง” (Central Culture) หรือ “วัฒนธรรมโลก” (Global Culture) อันเป็นนวัตกรรมทางความคิดของสังคมสมัยใหม่ พวกวัฒนธรรมใหม่นี้ สามารถสื่อสารกันได้อย่างรวดเร็ว และที่เป็นข้อเท็จจริงตามที่เป็นจริงและเป็นข้อคิดเห็นที่ไม่จริง อนึ่ง ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เป็นยุคข้อมูลข่าวสารดิจิทัลนั้น ทำให้สังคมมนุษย์สามารถวิวัฒน์พัฒนาองค์ความรู้ทั้งหลายเข้าสู่ “ความเป็นสากล-ทฤษฎีพื้นฐาน” (Universal Theory) ระหว่างผู้รู้ นักวิชาการ นักวิทยาศาสตร์ หรือผู้เชี่ยวชาญ ในศาสตร์สาขาต่างๆ ผ่านระบบเครือข่ายอินเทอร์เน็ตที่ทำได้ง่ายและรวดเร็ว ด้วยเหตุนี้ มนุษย์จึงเผชิญหน้ากับการไหลบ่าของข้อมูลสารสนเทศ ทั้งที่เป็นประโยชน์หรือไม่เป็นประโยชน์ ที่มีอิทธิพลเหนือวิถีการดำเนินชีวิตประจำวัน ซึ่งกำลังกลายเป็น “สังคมข้อมูลสารสนเทศ-สังคมอุดมปัญญา-สังคมแห่งการเรียนรู้” ในขณะเดียวกัน สังคมสมัยใหม่ในศตวรรษที่ ๒๑ นี้ ก็เป็นสังคมที่ต้องการพลเมืองที่มี “คุณภาพสูงในการเรียนรู้” (High-Quality Learning and Acquisition) ซึ่งเข้าทำนองในลักษณะ “คิดเป็น-ทำเป็น” ไม่โง่เขลาหรือหมดความคิด ฉะนั้น การพัฒนาทักษะการคิด (Thinking Skills) จึงเป็นปัจจัยสำคัญในระบบการศึกษาสมัยใหม่ ที่แตกต่างจากระบบการเรียนรู้ดั้งเดิม อันเป็นแค่ทักษะการท่องจำ แต่ไม่สามารถประยุกต์คัดแปลงใช้ข้อมูล (Data) และสารสนเทศ (Information) ให้เป็นอูบายหรือประโยชน์สูงสุดได้จริงในชีวิต ที่เรียกว่า “ไหวพริบ-เขาวนปัญญา-ปฏิภาณ-ความเป็นเลิศทางปัญญา”

แต่อย่างไรก็ตาม มนุษย์ยังสามารถลดปัญหาการสื่อสารด้านภาษาระหว่างสังคมได้ เพราะปัจจุบันสามารถแปลภาษาหลักๆ ผ่านระบบอินเทอร์เน็ตได้ความหมายเกือบสมบูรณ์ ทำให้มนุษย์มีศักยภาพในการขยายพรมแดนความรู้ได้อย่างกว้างขวางผ่านสังคมที่มี “ความหลากหลายเชิงวัฒนธรรม” (Culture Varieties) ที่อยู่ภายใต้สถานะ “โลกแห่งความเปลี่ยนแปลง” (The Changing World) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความก้าวหน้าแบบก้าวกระโดดทางเทคโนโลยีที่ก้าวสู่ความสุรอบในศาสตร์ที่หลากหลายสาขา เช่น โมเลกุลวิทยา (Nanotechnology) แพทย์ศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ สังคมศาสตร์ เป็นต้น ซึ่งศาสตร์ทั้งหลายนั้น ได้รับการพัฒนาควบคู่ไปพร้อมศาสตร์สาขาคอมพิวเตอร์ (Computer Science คือ ข้อมูลดิจิทัล) อินเทอร์เน็ต และ

ระบบการสื่อสารผ่านดาวเทียม พร้อมด้วยเครื่องมือสื่อสารที่ทันสมัย ที่เอื้อต่อความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีอย่างรวดเร็ว ไร้ขีดจำกัด ฉะนั้น องค์ความรู้ในศาสตร์สาขาต่างๆ จึงอยู่แค่ปลายนิ้วของผู้ใช้ ที่ต้องอาศัยทักษะขั้นสูงในการเรียนรู้และการสื่อสารกันเป็นสำคัญ ในทำนองเดียวกัน ความก้าวหน้าแบบก้าวกระโดดทางเทคโนโลยีในศาสตร์สาขาต่างๆ นั้น กำลังเผชิญหน้ากับความขัดแย้งกับแนวความคิด ความเชื่อ ความศรัทธา ทางศาสนา (จริยธรรม) และปรัชญา เพราะในสังคมสมัยใหม่นั้น ศาสนาต้องก้าวสู่ความเป็นปรัชญาและวิทยาศาสตร์ เพื่อรองรับกับการค้นคว้าองค์ความรู้ใหม่ๆ ในศาสตร์สาขาต่างๆ นั้น อย่างมีเหตุผลและประกอบด้วยปัญญา มิฉะนั้น ศาสนาทั้งหลายนั้น จะตกอยู่ในฐานะความเชื่อแบบ “หลงใหลมงาย” (ไม่มีเหตุผลและไม่ประกอบด้วยปัญญา คือ อวิชา-โมหะ) และกลายเป็นเครื่องมือใช้หาเลี้ยงชีพของพวกทรชนที่เข้ามาเป็นนักบวช ที่ทางพุทธศาสนาเรียกว่า “เดียรถีย์” คือ พวกนอกพระพุทธศาสนาที่เข้ามาบวชเพื่อแสวงหาลาภสักการะหรือประกอบมิถุนาชีพ หรือประกอบอนาถา-หลอกเขาเลี้ยงชีพในขณะครอบเพศสมณะ ทั้งที่ได้ต้องอาบัติปาราชิกแล้ว ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ เหล่าบรรดาพุทธบริษัททั้งหลายผู้ศรัทธาเลื่อมใสในพระรัตนตรัยนั้น ต้องมีความแกล้วกล้าที่จะบอกว่า พระพุทธศาสนานั้น มีสถานภาพที่จัดเป็น (๑) “ศาสนา” (Religion) คือ ความเชื่อ ความศรัทธา อย่างมีเหตุผล ที่ต้องศึกษา ที่เรียกว่า “ไตรสิกขา” เพื่อให้เห็นความจริงอันประเสริฐใน “อริยสัจ ๔” (๒) “ปรัชญา” (Philosophy) คือ แนวทางการดำเนินชีวิตด้วยหลักธรรม “มัชฌิมาปฏิปทา” หรือ “อริยมรรคมีองค์ ๘” และ (๓) “วิทยาศาสตร์” (Science) คือ เป็นทฤษฎีพื้นฐานในศาสตร์สาขาต่างๆ ที่เป็นวิทยาการหรือเทคโนโลยีสมัยใหม่ (อริยสัจ ๔-ปฏิจางสมุปบาท ๑๒-ไตรลักษณ์) ที่สามารถพิสูจน์ด้วยวิธีวิทยาศาสตร์ได้ทุกเมื่อ

เมื่อพิจารณาถึงวิถีชีวิตของชาวตะวันตกดั้งเดิมนั้น ก็ไม่ค่อยแตกต่างจากชาวตะวันออกมากนัก ขั้นตอนแรกเกิดจากความกลัวในสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ หรือความไม่รู้จริงในความลึกลับของสภาพแวดล้อมในการดำเนินชีวิตของตน จึงเข้าใจว่าสิ่งที่มีอำนาจอยู่เบื้องหลังพลังธรรมชาติ นั้น คือ ผี อสุรกาย ปีศาจ เทพ เทวดา ผู้สูงสุด พระผู้เป็นเจ้า และผู้ที่ทำหน้าที่ติดต่อกับอำนาจที่เหนือธรรมชาติ นั้น คือ พ่อมด แม่มด หมอผี วิทยากร (หมอเวทมนต์) นักบวช นักพรต ผู้นำทางศาสนจักร ซึ่งเกิดขึ้นในสมัย “ยุโรปในยุคมืด” (The Dark Ages) ชาวยุโรปเริ่มปฏิเสธอำนาจทางศาสนจักรในช่วง “ยุโรปยุคใหม่-ยุคฟื้นฟูศิลปวิทยา-ยุคปฏิรูปอุตสาหกรรม” นั่นคือ เริ่มต้นปลายศตวรรษที่ ๑๕ ก็กลายเป็นการศรัทธาใน “วิทยาการ-ความนิยมบูชาความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์” ซึ่งเป็นการปฏิเสธอำนาจจากศาสนจักร โดยปริยาย ด้วยการไม่เชื่อในผู้นำทางศาสนาอีกต่อไป โดยแยกอำนาจทางอาณาจักรออกจากศาสนาอย่างเด็ดขาด ซึ่งอิทธิพลทางศาสนาเป็นการใช้อำนาจแบบประกาศิต (Prescriptivism) ไม่ประกอบด้วยเหตุผล จนก้าวมาถึง “ศตวรรษที่ ๒๑” คือ “ยุคอวกาศ-ยุคสังคมข่าวสาร” ที่เรียก “ยุควิทยาศาสตร์แบบเอียงสุด” เป็นการปฏิเสธองค์ความรู้ที่เกิดจากการแสวงหาความรู้เชิงจิตนิยม (Mentalism) หรือเชิงคุณภาพ (Qualitative) แต่เชื่อสิ่งที่พิสูจน์ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ได้แก่ “ตา-หู-จมูก-ลิ้น-กายสัมผัส” ฉะนั้น ความจริงเชิงจิตนิยมไม่สามารถพิสูจน์ให้ประจักษ์ด้วยประสาทสัมผัส ถือเป็นเรื่องโกหก เป็นเท็จไม่จริง อย่างเช่น ความรู้ที่มาจากผู้รู้หรือผู้มีอำนาจทางด้าน

ศาสนา ซึ่งคนเหล่านี้มักคิดเอาเอง เพื่อประโยชน์ส่วนตัวและมักแสวงหาลาภสักการะมากกว่าความเป็นจริง ไม่มีเหตุผลหรือไม่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยวิธีที่เป็นวิทยาศาสตร์ ที่เรียกว่า “กระบวนการค้นหาความจริง” (Discovery Procedures) ซึ่งในปัจจุบันหมายถึง “ระเบียบวิธีการวิจัย” (Research Methodology) โดยตั้งสมมติฐานเบื้องต้นว่า ใครก็ตามที่สืบค้นความจริงตามขั้นตอนดังกล่าวนี้ ย่อมได้ผลลัพธ์ไม่แตกต่างกันมากนัก (ด้านสังคมศาสตร์โดยมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.5 คือ 95% หรือด้านการแพทย์ 0.1 คือ 99%) ถึงแม้กลุ่มตัวอย่างที่นำมาศึกษาจะแตกต่างกันทั้งด้านเวลาและสถานที่ก็ตาม

ฉะนั้น ความก้าวหน้าในการพัฒนาทักษะการเรียนรู้หรือกระบวนการคิดในสังคมสมัยใหม่ ที่เป็นไปตามค่านิยมแบบ “สังคมวัตถุนิยม” (Materialism) ผสมกับ “สังคมบริโภคนิยม” (Consumerism) หรือ “เสรีนิยม-ที่มองโลกเป็นเขตการค้าเสรีนิยมแบบโลกาภิวัตน์” นั้น เริ่มมีอิทธิพลครอบงำจิตใจผู้นำประเทศต่างๆ ทั่วโลก สภาพสังคมได้ก้าวเข้าสู่ “ยุคสังคมข้อมูลข่าวสารหรือข้อมูลสารสนเทศ” โดยใช้ข้อมูลข่าวสารเป็นเครื่องมือหรืออาวุธในการแข่งขัน พร้อมด้วยความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสมัยใหม่ในเวลาเดียวกัน นั่นคือการก้าวสู่ “ยุคสังคมแห่งการเรียนรู้” (Knowledge –Based Society) อย่างเต็มรูปแบบ คุณภาพพลเมืองก็ต้องเป็น “บุคคลแห่งการเรียนรู้” (Learning People) อยู่ตลอดเวลาที่มีเขวานับปัญญาสูง โดยคาดหวังว่า ผู้คนต้องเป็นบุคคลที่ถึงพร้อมด้วยคุณภาพทาง “ปัญญา-ความรู้” (Wisdom-Knowledge) พร้อมด้วย “จริยธรรม” (Ethics) ให้มากที่สุด ขั้นตอนการแสวงหาความรู้ในประวัติศาสตร์มนุษย์ มีลำดับการพัฒนา ๖ ขั้นตอน (ธรรมนัด โอบารุง, 2507. หัวข้อ-วิธีการแสวงหาความรู้ของมนุษย์, Baanjomyut.com) ดังต่อไปนี้

(๑) “การสอบถามจากผู้รู้” (Authority) เช่น ในสมัยโบราณ เมื่อเกิดน้ำท่วมหรือโรคระบาด ผู้คนก็จะถามผู้ที่เกิดก่อนว่าจะทำอย่างไร ซึ่งในสมัยนั้นผู้ที่เกิดก่อนก็จะแนะนำให้ทำพิธีสวดมนต์อ้อนวอนถึงศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ แต่ปัจจุบันก็มีการแสวงหาความรู้ที่ใช้วิธีการสอบถามจากผู้รู้ อย่างไรก็ตาม คำว่าผู้รู้ (Scholar) นั้น หมายถึง ผู้รอบรู้ นักวิชาการ นักวิจัย ผู้เชี่ยวชาญ ผู้สันตถกรรมิ ปราชญ์เมธี ปราชญ์มุณี พหูสูต พระอรหันต์ เช่น เมื่อเกิดแผ่นดินไหวหรือเกิดคลื่นยักษ์สึนามิขึ้น ทางราชการต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญด้านธรณีวิทยา หรือศาสตร์อื่นที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นแนวทางแก้ปัญหา ข้อควรระมัดระวังในการเสาะแสวงหาความรู้โดยการสอบถามจากผู้รู้ คือ ต้องมั่นใจว่าผู้รู้ นั้นเป็นผู้รู้ในเรื่องที่จะสอบถามอย่างแท้จริง

(๒) “การศึกษาจากขนบธรรมเนียมประเพณี” (Tradition) วิธีการเสาะแสวงหาความรู้ของมนุษย์อีกวิธีหนึ่งที่ใกล้เคียงกันกับการสอบถามจากผู้รู้ ก็คือ การศึกษาจากขนบธรรมเนียมประเพณี หรือวัฒนธรรมต่างๆ เช่น ในการศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับการแต่งกายประจำชาติต่างๆ อาหารการกิน หรือ วิถีดำเนินชีวิต ซึ่งผู้ที่ใช้วิธีการแสวงหาความรู้แบบนี้ต้องตระหนักว่า สิ่งต่างๆที่เกิดขึ้นในอดีตจนเป็นขนบธรรมเนียมนั้นไม่ใช่ว่าจะเป็นสิ่งที่ถูกต้องและเที่ยงตรงเสมอไป ถ้าศึกษาเหตุการณ์ต่างๆทางด้านประวัติศาสตร์จะพบว่า มีข้อปฏิบัติหรือทฤษฎีต่างๆ ที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากวัฒนธรรมหรือขนบธรรมเนียมประเพณีนั้น ซึ่งได้ยึดถือปฏิบัติกันมาหลายปี และพบข้อเท็จจริงใน

ภายหลังถึงความผิดพลาด ข้อปฏิบัติหรือทฤษฎีเหล่านั้นก็ต้องยกเลิกไป ดังนั้น ผู้ที่จะใช้วิธีการเสาะแสวงหาความรู้โดยการศึกษาจากขนบธรรมเนียมประเพณีนั้น ควรจะได้นำมาประเมินอย่างรอบคอบเสียก่อนที่จะยอมรับว่าเป็นข้อเท็จจริง

(๓) “การใช้ประสบการณ์” (Experience) วิธีการเสาะแสวงหาความรู้ที่มนุษย์การใช้กันอยู่บ่อยๆ คือ การใช้ประสบการณ์ตรงของตนเอง เมื่อเผชิญปัญหาต่างๆ มนุษย์พยายามที่จะค้นคว้าหาคำตอบในการแก้ปัญหา โดยใช้ประสบการณ์ตรงของตนเองที่เคยประสบมา เช่น เมื่อต้องการอยากทราบว่าคุณจะเย็นความร้อนแตกต่างกันอย่างไร ก็ทดลองต้มน้ำแข็งหรือน้ำร้อนด้วยตนเอง หรือต้องการอยากทราบว่าคนกลุ่มนี้มีอุปนิสัยอย่างไร ก็อาจจะเข้าไปใช้ชีวิตอยู่ในกลุ่มคนพวกนั้น เพื่อสังเกตการณ์ด้วยตนเอง ซึ่งเป็น “การใช้ประสบการณ์ตรง” นั้นเป็นวิธีการเสาะแสวงหาความรู้ แต่ถ้าใช้ไม่ถูกวิธี อาจจะทำให้ได้ข้อสรุปที่ไม่ถูกต้องได้เช่นกัน

(๔) “วิธีการอนุมาน” (Deductive Method) การเสาะแสวงหาความรู้โดยใช้วิธีการอนุมานนี้เป็นกระบวนการคิดค้นจากเรื่องทั่วไป ไปสู่เรื่องเฉพาะเจาะจง หรือคิดจากส่วนใหญ่ไปสู่ส่วนย่อย จากสิ่งที่รู้ไปสู่สิ่งที่ไม่รู้ “วิธีการอนุมาน” นี้ ประกอบด้วยข้อเท็จจริงใหญ่ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เป็นจริงอยู่แล้วในตัวมันเอง ข้อเท็จจริงย่อย ซึ่งมีความสัมพันธ์กับกรณีของข้อเท็จจริงย่อย และข้อสรุป (Conclusion) ถ้าข้อเท็จจริงใหญ่และข้อเท็จจริงย่อยเป็นจริง ข้อสรุปก็จะต้องเป็นจริง เช่น สัตว์ทุกชนิดต้องตาย สุนัขเป็นสัตว์ชนิดหนึ่ง ข้อสรุป สุนัขต้องตาย

(๕) “วิธีการอุปมาน” (Inductive method) จะเริ่มจากส่วนย่อยไปหาส่วนใหญ่ วิธีการอุปมานนี้อาจจะจัดแยกเป็น ๒ ชนิด คือ

๕.๑ “วิธีการอุปมานแบบสมบูรณ์” (Perfect Inductive Method) เป็นวิธีการเสาะแสวงหาความรู้โดยรวบรวมข้อเท็จจริงย่อยๆ จากทุกหน่วยของกลุ่มประชากร จึงสรุปไปสู่ส่วนใหญ่ เช่น ต้องการทราบว่าผู้ที่อาศัยอยู่ในเขตกรุงเทพมหานครนับถือศาสนาอะไร ก็ต้องมาถามจากผู้ที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพมหานครว่าทุกคนนับถือศาสนาอะไร แล้วจึงนำมาสรุปรวมว่าผู้ที่อาศัยในกรุงเทพมหานครนับถือศาสนาอะไรบ้าง

๕.๒ “วิธีการอุปมานแบบไม่สมบูรณ์” (Imperfect Inductive Method) เป็นวิธีการเสาะแสวงหาความรู้โดยรวบรวมข้อเท็จจริงย่อยๆ จากบางส่วนของกลุ่มประชากรแล้วสรุปรวมไปสู่ส่วนใหญ่ ในทางปฏิบัติเป็นไปได้ยากที่จะรวบรวมข้อเท็จจริงย่อยๆ จากทุกๆ หน่วยของกลุ่มประชากร จึงใช้วิธีรวบรวมข้อเท็จจริงย่อยๆ จากกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มประชากร

(๖) “วิธีการทางวิทยาศาสตร์” (Scientific Method) เป็นวิธีการเสาะแสวงหาความรู้โดยใช้หลักการของวิธีการอุปมานและวิธีการอนุมานมาผสมผสานกัน โดยมีขั้นตอนการเสาะแสวงหาความรู้โดยเริ่มจากการที่มนุษย์เริ่มเรียนรู้ทีละเล็กทีละน้อยจากประสบการณ์ตรง ความรู้เก่าๆ และการสังเกตเป็นต้น จนกระทั่งรวบรวมแนวความคิดเป็นแนวความรู้ต่างๆ ที่สมมติขึ้นมา ซึ่งเป็นวิธีการอุปมานและ

หลังจากนั้นก็ใช้วิธีการอนุมานในการแสวงหาความรู้ทั่วไป โดยเริ่มจากสมมติฐานซึ่งเป็นส่วนรวม แล้วศึกษาไปถึงส่วนย่อยๆ เพื่อที่จะศึกษาถึงการหาความสัมพันธ์ระหว่างส่วนย่อยกับส่วนรวม เพื่อให้ได้ข้อสรุปของความรู้ต่างๆ อนึ่ง “**วิธีการทางวิทยาศาสตร์**” (Scientific Method) เป็นวิธีการแสวงหาความรู้ที่ดีในการแก้ ปัญหาต่างๆ ไม่เพียงแต่ปัญหาที่เกิดขึ้นในห้องปฏิบัติการ วิทยาศาสตร์เท่านั้น แต่ยังสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาทางสังคมได้ด้วย ซึ่งเรียกอีกอย่างว่า “**การทำวิจัย-ระเบียบวิธีการวิจัย**” (Research Methodology) ซึ่งถือว่าเป็นวิธีที่ดีที่สุด และมีความสอดคล้องตรงกับหลักธรรม “**อริยสัจ ๔**” คือ ความจริงอันประเสริฐหรืออริยสัจธรรม ที่ทำให้พ้นกิเลสและทุกข์ของชีวิต ได้แก่ (๑) **ทุกข์** อริยสัจ-**ทุกข์** กำหนดสภาพปัญหาหรือทุกข์ (๒) **ทุกข์สมุทัย** อริยสัจ-**สมุทัย** ค้นหา วิเคราะห์ แยกแยะ สาเหตุแห่งทุกข์ (๓) **ทุกข์นิโรธ** อริยสัจ-**นิโรธ** เข้าใจเห็นแจ้งสภาพที่ปราศจากทุกข์ที่เป็นเป้าหมายสูงสุด และ (๔) **ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา** อริยสัจ-**มรรค** หมั่นเพียรปรับปรุงแก้ไขแนวทางทางดับทุกข์ที่ดีที่สุด ใฝ่จนบรรลุความสำเร็จ

แต่ในทางตรงกันข้าม การแสวงหาความรู้ของสังคมตะวันตกนั้น ยังคงอยู่ใต้อิทธิพลของผู้นำผู้มีอำนาจทางการเมือง (ผู้บัญชาการ-หัวหน้า-ผู้มีบารมี) และผู้นำทางศาสนา (ผู้มีบุญวาสนา) รวมทั้ง โหราจารย์ หมอคู หมอผี หมอเวทมนต์ นอกจากนี้ ยังถูกลามสืบถ้ายอำนาจไปสู่คนรุ่นลูกหลานของคนเหล่านั้นด้วย กล่าวโดยสรุปคนส่วนใหญ่ยังเชื่อและศรัทธาในเรื่องอำนาจลึกลับ ผี เทวดา เทพ หรือศรัทธาในแนวไสยศาสตร์ รวมทั้งเชื่อเรื่อง “**ดวง-โชคกลาง**” ว่าชะตาชีวิตย่อมขึ้นอยู่กับความประสงค์ของพระผู้เป็นเจ้า หรือบุญเก่าที่ไว้ในชาติที่แล้ว อนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมวิเศษให้ศรัทธาในตนเองตาม “**กฎแห่งกรรม**” คือ เชื่อกำกระทำที่ให้ผลจริงในอนาคต “**ทำดียอมได้ดี-ทำชั่วยอมได้ชั่ว**” และนิยามความเชื่อที่ไร้เหตุผลดังกล่าวข้างต้นนี้ว่า “**ดิตถายตนะ**” แปลว่า แคนเกิดลัทธิ-ชุมนุมหรือประมวลแห่งลัทธิ นั่นคือ “**ลัทธินอกพระพุทธศาสนา ๓**” ซึ่งเหล่าลัทธิดังกล่าวนี้ ไม่ชอบด้วยเหตุผล ถูกย่นเข้า ย่อมอ้างการถือสืบๆ กันมา เป็นลัทธิประเภท “**อกิริยา**” หากยึดมั่นถือตามเข้าแล้ว ย่อมให้เกิดโทษ คือ ไม่เกิดฉันทะ และความพยายาม ที่จะทำการที่ควรทำและเว้นการที่ไม่ควรทำ ได้แก่

- (๑) “**บุพเพทเหตุวาท-ลัทธิกรรมเก่า**” คือ พวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบ จะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ตาม ล้วนเป็นเพราะกรรมที่ได้ทำไว้ในปางก่อน เรียกสั้นๆ ว่า “**บุพเพทเหตุวาท**”
- (๒) “**อิสสรนิมมานเหตุวาท-ลัทธิพระเป็นเจ้า**” คือ พวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบ จะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ตาม ล้วนเป็นเพราะการบันดาลของเทพผู้ยิ่งใหญ่ เรียกสั้นๆ ว่า “**อิสสรกรรมวาท-อิสสรนิรมิตวาท**”
- (๓) “**อเหตุอปัจจัยวาท-ลัทธิเสียงโชค**” คือ พวกที่ถือว่า สิ่งใดก็ตามที่ได้ประสบ จะเป็นสุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ตาม ล้วนหาเหตุหาปัจจัยมิได้ คือ ถึงคราวก็เป็นไปเอง เรียกสั้นๆ ว่า “**อเหตุวาท**”

แต่ที่โซคร้ายไปกว่านั้น การแสวงหาความรู้แบบสังคมตะวันตกและสังคมตะวันออกนั้น ต่างก็ตอบสนอง ค้นหาความต้องการมนุษย์ ตาม “ทฤษฎีธรรมชาติเลือกสรร” (สัตว์ที่แข็งแรงกว่าจะถูกเลือกเป็นผู้ดำรงเผ่าพันธุ์ต่อไป หรือสัตว์ใหญ่กินสัตว์เล็ก) และ “กฏมาสโลว์” ของ “อับราฮัม เอช. มาสโลว์” (Abraham H. Maslow, 1970) มีรายละเอียดดังนี้

- (๑) ความต้องการทางด้านสรีระหรือกายภาพ (Physiological Needs)
- (๒) ความต้องการความมั่นคงปลอดภัยหรือสวัสดิภาพ (Safety Needs)
- (๓) ความต้องการความรักและเป็นส่วนหนึ่งของหมู่ (Love and Belonging Needs)
- (๔) ความต้องการที่จะรู้สึกว่าคุณค่า (Self-Esteem Needs)
- (๕) ความต้องการที่จะรู้จักตนเอง ตามสภาพที่แท้จริง (Self-Actualization Needs)

ในปัจจุบันได้เพิ่ม ข้อที่ ๖ ว่า “ความเป็นอิสระทางการเงินและการพักผ่อน” ซึ่งทั้งหมดเป็นเรื่องการเอาชนะ “อิทธิพลของธรรมชาติ” (สุดท้ายก็ถูกธรรมชาติลงโทษ เช่น ภัยพิบัติที่รุนแรง) คือ การตอบสนองความต้องการหรือพอกพูนความทะยานอยาก ที่อยู่ภายใต้การกลุ่มรวมของ “กิเลสตัณหา” นั่นคือ ภาวะจิตที่ถูกกลุ่มรวมด้วยกิเลสด้วยความไม่รู้จักพอ ดังต่อไปนี้

- (๑) “สินะ” ด้วยสามารถแห่งความรัก
- (๒) “อเปกขา” ความเพ่งเล็ง
- (๓) “ปฏิพันธะ” ผู้มีอารมณ์เฉพาะอย่างผูกพันด้วยความเป็นญาติ
- (๔) “ฉัพปีตตะ” อากาที่ปรารถนา
- (๕) “โกลูปิตตตะ” ความเป็นแห่งความหวนไหว
- (๖) “ปุจฺจนฺจิกตา” ตัณหาที่เป็นเครื่องให้สัตว์ทั้งหลายหวนไหวเที่ยวไปในที่มีลาภ
- (๗) “สาธุกัมมตา” ความใคร่ดียิ่งเหล่าสัตว์ให้ใคร่ในอารมณ์ที่น่าชอบใจๆ ดี
- (๘) “อธรรมราคะ” ความกำหนัดในฐานะไม่สมควร
- (๙) “วิสมโลก” ฉันทราคะที่เกิดขึ้นในฐานะที่สมควรก็ตามในฐานะที่ไม่สมควรก็ตาม
- (๑๐) “อวาระ” เครื่องกั้นกุศลธรรมทั้งหลาย
- (๑๑) “ฉทนะ” ด้วยสามารถเป็นเครื่องปิด
- (๑๒) “พันธนะ” เพราะอรรถว่า ผูกสัตว์ทั้งหลายไว้ในวัฏฏะ
- (๑๓) “อุปกิเลส” ความเบียดเบียนจิต ทำให้เศร้าหมอง
- (๑๔) “อนุสยะ” นอนเนื่องในสันดานด้วยมีกำลัง
- (๑๕) “ปริยภูฐานะ” เกิดขึ้นครอบงำจิต

ดังกล่าวเปรียบเทียบในข้อความอุปมาอุปไมย ต่อไปนี้

“แม่นำคือตมทา ชื่อว่า “ตมทานที” ด้วยอรรถว่า ไหลไป ข่ายคือตมทา ชื่อว่า “ตมทาชาละ”
ด้วยอรรถว่า ท่วมทับ สุนัขทั้งหลายที่ผูกไว้แน่น คนนำไปตามปรารถนาได้ นั้นใด สัตว์ทั้งหลาย
ที่ตมทาผูกไว้ ก็ฉนั้นนั้น”

นอกจากนี้ มนุษย์มีความทะเยอทะยานสูงที่จะพัฒนาศักยภาพในการเรียนรู้ถึงความจริงในธรรมชาติ และ
ขนาดสมองของมนุษย์ทำให้มนุษย์เป็นสายพันธุ์ที่มีความเป็นเลิศทางปัญญาเหนือสิ่งมีชีวิตสายพันธุ์อื่นๆ
บนโลกนี้ จนมนุษย์สามารถที่จะ โคลนนิ่ง (Cloning) สิ่งมีชีวิตได้ รวมทั้งตัวมนุษย์เอง และความก้าวล้ำทาง
เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการพัฒนาหุ่นยนต์ที่เทียบเคียงมนุษย์ (Android Technology) ฉะนั้น “ความเป็นเลิศ
ทางปัญญา” ทำให้มนุษย์ขยายเขตพรมแดนแห่งความรู้ที่เป็นอนันต์ ไม่มีข้อจำกัดที่เป็นอุปสรรคได้อีก ไม่
ว่าจะเป็นศาสตร์สาขาใดๆ ก็ตาม แต่สิ่งหนึ่งที่น่าติดตามและให้ความสนใจเป็นอย่างยิ่ง เพื่อนำไปฝึกปฏิบัติ
ให้เป็นประโยชน์ต่อตนเองเกี่ยวกับ “รูปแบบเสริมสร้างทักษะการคิดขั้นสูง” ซึ่งเป็นผลงานวิจัยของ “ทีศนา
แวมมณี และคณะ” (๒๕๔๕) ดังนี้

ทักษะการคิดขั้นพื้นฐาน

(๑) ทักษะการคิดที่ใช้ในการสื่อสาร

(๑) การฟัง	(๒) การพูด	(๓) การอ่าน	(๔) การเขียน

(๒) ทักษะการคิดที่เป็นแกน

(๑) สังเกต	(๒) สำรวจ	(๓) สำรวจค้นหา
(๔) ตั้งคำถาม	(๕) ระบุ	(๖) เก็บรวบรวมข้อมูล
(๗) เปรียบเทียบ	(๘) คัดแยก	(๙) จัดกลุ่ม
(๑๐) จำแนกประเภท	(๑๑) เรียงลำดับ	(๑๒) แปลความ
(๑๓) ตีความ	(๑๔) เชื่อมโยง	(๑๕) สรุปย่อ
(๑๖) สรุปอ้างอิง	(๑๗) ให้เหตุผล	(๑๘) นำความรู้ไปใช้

ทักษะการคิดขั้นสูง

(๑) ทักษะการคิดซับซ้อน

(๑) ทำความกระจ่าง	(๒) สรุปลงความเห็น	(๓) ให้คำจำกัดความ
(๔) วิเคราะห์	(๕) สังเคราะห์	(๖) ประยุกต์ใช้ความรู้
(๗) จัดระเบียบ	(๘) สร้างความรู้	(๙) จัดโครงสร้าง
(๑๐) ปรับโครงสร้าง	(๑๑) หาแบบแผน	(๑๒) พยากรณ์
(๑๓) หาความเชื่อพื้นฐาน	(๑๓) ตั้งสมมุติฐาน	(๑๔) พิสูจน์ความจริง
(๑๕) ทดสอบสมมุติฐาน	(๑๖) ตั้งเกณฑ์	(๑๗) ประเมินผล

(๒) ทักษะลักษณะการคิด

(๑) คิดคล่อง	(๒) คิดหลากหลาย	(๓) คิดละเอียด
(๔) คิดชัดเจน	(๕) คิดอย่างมีเหตุผล	(๖) คิดถูกต้อง
(๗) คิดกว้าง	(๘) คิดไกล	(๙) คิดลึกซึ้ง

(๓) ทักษะกระบวนการคิด

(๑) คิดวิจารณ์	(๒) คิดตัดสินใจ	(๓) คิดแก้ปัญหา
(๔) คิดวิจัย	(๕) คิดริเริ่ม	(๖) คิดสร้างสรรค์

(๔) ทักษะควบคุมและประเมินการคิดของตนเอง

- (๑) การตรวจสอบความก้าวหน้าของตนเอง และ (๒) การปรับปรุงกระบวนการคิด

หมายเหตุ:- ดูเพิ่มเติมใน “คู่มือการปฏิบัติธรรมฉบับย่อ มัชฌิมาปฏิปทา” (2557) ดาวน์โหลดที่ Siripat.Com

จากรายละเอียดดังกล่าวข้างต้น คือ (๑) “ทักษะการคิดขั้นพื้นฐาน” กับ (๒) “ทักษะการคิดขั้นสูง” นั้น เป็นประโยชน์อย่างสูงสำหรับการฝึกทักษะการเรียนรู้ในระบบการศึกษาปัจจุบัน เพื่อพัฒนาตนเองไปสู่ความเป็นผู้รู้ นักวิชาการ นักวิทยาศาสตร์ หรือ ปราชญ์ ผู้มีความรอบรู้ทางโลกเป็นอย่างดี นั่นคือ “ปัญญาสามัญ” ที่ประกอบด้วย “ปัญญา ๒” ได้แก่ (๑) “จินตามยปัญญา” คือ ความรู้ที่เกิดจากการทำ “โยนิโสมนสิการ” ที่สืบเนื่องในตนเอง หรือกระบวนการรับรู้ (Acquisition) และเรียนรู้ (Learning) ที่พัฒนาภายในตนเอง กับ (๒) “สุตมยปัญญา” คือ ความรู้ที่เกิดจากการศึกษาค้นคว้าจากการสดับฟังจากผู้รู้ “ปรโตโฆสะ” รวมทั้งแหล่งค้นคว้าความรู้ที่อยู่ในสื่อการศึกษาประเภทต่างๆ ซึ่งตามนัยทางพระพุทธศาสนา เป็นองค์ความรู้ที่ก้าวหน้าถึงความเป็นอัจฉริยะ (Genius) ได้ คือ ปราชญ์ แต่เป็นชีวิตที่พอกพูนด้วย “กิเลสตัณหา” คือ อยู่ในโลกแห่งการแข่งขันและเบียดเบียนชีวิตผู้อื่น เพื่อความอยู่รอดของตนและกลุ่มเพื่อนพ้องของตน ที่เรียกว่า

“บริษัท” (Company) โดยพยายามออกกฎหมายรองรับพฤติกรรมประกอบกิจการอย่างถูกต้องโดยนิตินัย ถึงแม้จะรู้สึกผิดโดยพุดินัยก็ตาม ซึ่งพฤติกรรมทั้งหมดล้วนเป็นเรื่อง “อกุศลกรรมบถ ๑๐” ได้แก่

- (๑) กายทุจริต ๓ ได้แก่ ปาณาติบาต-ฆ่าสัตว์ อทินนาทาน-ลักทรัพย์ กามสุมิฉฉาจาร-ประพฤติดินกาม
- (๒) วาจทุจริต ๔ ได้แก่ มุสาวาท-พูดเท็จ ปิสุณาวาจา-พูดต่อเสียด ผรุสวาจา-พูดคำหยาบ สัมผัสปลาดปะ-พูดเพื่อเจ้อ
- (๓) มโนทุจริต ๓ ได้แก่ อภิชฌา-ความเพ่งเล็งอยากได้จ้องจะเอาของเขา พยาบาท-ความขัดเคืองคิดร้าย มิจฉาทิฎฐิ-ความเห็นผิดจากคลองธรรม

ถ้าคนในสังคมมีอุปนิสัยใจคอและพฤติกรรมเช่นนี้ ก็หมายถึง สังคมเริ่มเข้าสู่ “ยุคมืดแห่งอวิชชาและความไร้ศีลธรรม” ซึ่งในปัจจุบันก็เริ่มเข้าใกล้ในยุคนี้แล้ว โดยให้พิจารณาปัจจัยองค์ประกอบแห่งยุคมืดใหม่นี้ ได้แก่ (๑) สงครามและการก่อการร้าย คือ การฆ่ากันเองของมนุษย์ด้วยกัน ชอบสร้างความเดือดร้อนให้ตนเองและผู้อื่น (๒) ความไม่พอเพียงและความอดอยาก คือ การเอารอดเอาเปรียบผู้อื่นเนื่องจากตกอยู่ในภาวะพลเมืองสิ้นโลก (๓) ภาวะเรือนกระจก คือ การเบียดเบียนธรรมชาติ และ (๔) ภัยพิบัติจากธรรมชาติ คือ ภาวะเรือนกระจก ภาวะโลกร้อน น้ำแข็งขั้วโลกละลาย แผ่นดินไหว คลื่นยักษ์สึนามิ พายุที่มีความรุนแรงมากขึ้น ปรากฏการณ์เอลนีโญและลานีญา ที่ทำให้ธรรมชาติวิปริตเกิดสภาวะอากาศแปรปรวนเกิดฝนตกหนักมากผิดปกติ หรือเกิดภาวะฝนแล้งนานกว่าปกติ กล่าวโดยสรุป มนุษย์เป็นผู้ทำลายล้างธรรมชาติและตนเอง ถึงแม้จะมีการศึกษาดี และมีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสมัยใหม่เป็นเลิศก็ตาม แต่ลืมพัฒนาคุณธรรมความเป็นมนุษย์ของเผ่าพันธุ์ตนเอง สภาวะการณ์โลกดังกล่าวนี้ ทำให้เกิด “อกุศลมูล ๓” เข้าครอบงำจิตใจด้วย “โลภะ-โทสะ-โมหะ” ที่คิดได้ไม่ทันการ จิตใจจึงมีแต่ความอยากได้ของผู้อื่น โหดเหี้ยมทารุณเหมือนสัตว์ป่า ไม่มีเหตุผลด้วยความเห็นถ้อยผิด อย่างไรก็ตาม ให้พิจารณาถึง คำว่า “ตัณหามูลกา ๕” หมายถึง ธรรมมีตัณหาเป็นมูลเหตุ โดยหลักวิธีคิดแบบอนุโลมปฏิบัติจสมุปปาท ที่แสดงถึงเหตุและผลความทะยานอยากหรือความปรารถนา เพื่อให้เข้าใจถึงภาวะจิตที่ถูกครอบงำด้วยกิเลสตัณหา ดังนี้

“ตัณหามูลกา ๕”

- (๑) เพราะอาศัย ตัณหา จึงเกิดการแสวงหา-ปริเยสนา
- (๒) เพราะอาศัย การแสวงหา จึงเกิดลาภ -ลาโภ
- (๓) เพราะอาศัย ลาภ จึงเกิดการตกลงใจ -วินิจฉยะ [ตัณหาวิวินิจฉัย ๑ ทิฎฐิวิวินิจฉัย ๑]
- (๔) เพราะอาศัย การตกลงใจ จึงเกิดการรักใคร่พึงใจ -นันทราคะ-นันทราโค
- (๕) เพราะอาศัย การรักใคร่ พึงใจจึงเกิดการพะวง -อหุโณสานัง
- (๖) เพราะอาศัย การพะวง จึงเกิดการยึดถือ -ปริคคโห
- (๗) เพราะอาศัย ความยึดถือ จึงเกิดความตระหนี่ -มัจฉริยะ-มัจฉริยั

(๘) เพราะอาศัย **ความตระหนี่** จึงเกิดการป้องกัน – อารกฺโข

(๙) เพราะอาศัย **การป้องกัน** จึงเกิด **อกุศลธรรมอันลามก** คือ การถือไม้ ถือมิด การทะเลาะ การ
แก่งแย่ง การวิวาท การกล่าวว่ามี มีง การพูด คำส่อเสียด การพูดปิด ย่อมเกิดขึ้น

นอกจากนี้ ในทางธรรมนั้น องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงแสดงธรรมอธิบายถึงฐานะของบุคคลในสังคม ด้วยพระปริชาหยังฺรู้ ที่เรียกว่า “**ญาณ-ยถาภูตญาณ-ยถาภูตญาณทัสสนะ**” คือ “**ทฤษฎีกรรม-กฎแห่งกรรม**” อันสืบเนื่องถึงปัญญาสามัญและอธิปัญญา ที่เรียกว่า “**กัมมัตถกตาปัญญา-กัมมัตถกตาญาณ**” (ทิพพจักขุ-ทิพพจักขุญาณ-จตุปปาตญาณ) หมายถึง ปัญญาหรือปริชาหยังฺรู้ถึงภาวะที่สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน “**ทำดีได้ดี-ทำชั่วได้ชั่ว**” อันเป็นความเชื่อว่า สัตว์มีกรรมเป็นของตน “**ทำดีได้ดี-ทำชั่วได้ชั่ว**” ที่เรียกว่า “**กัมมัตถกตาสัทธา**” โดยนัยหมายถึง มนุษย์ทุกคนเกิดมามีสิทธิ์และโอกาสเท่าเทียมกันทุกคน ที่จะเลือกสร้างกรรมดีหรือกรรมชั่วในชาติปัจจุบันนี้ แต่ปัจจัยที่เป็น “**กรรมปัจจัย**” (กรรมเกิดจากกิเลส) กับ “**วิปากปัจจัย**” (ผลเกิดจากกรรมนั้นๆ) เป็นองค์ประกอบที่กำหนดคภพภูมิระดับต่างๆ ที่มาเกิด แต่เมื่อเกิดในภูมิแห่งทุกคติ ก็ให้เลือกลงแวดล้อมในการดำรงชีวิตใหม่ที่เป็นภูมิแห่งสุคติ ที่เว้นการทำชั่ว สร้างความดี และรักษาความดีให้บริบูรณ์ เพื่อหลีกเลี่ยงจาก “**วิญญะ ๓**” ได้แก่ (๑) “**วงเวียนกิเลส**” ประกอบด้วย “**อวิชชา-ตัณหา-อุปาทาน**” (๒) “**วงเวียนกรรม**” ประกอบด้วย “**สังขาร-ภพ**” (๓) “**วงเวียนวิบาก**” ประกอบด้วย “**วิญญาน-นามรูป-สฬายตนะ-ผัสสะ-เวทนา-ชาติ-ชรามรณะ**” และตามพร้อมด้วย “**โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข-โทมนัส-อุปายาส**” นั่นคือ “**กิเลส**” เป็นเหตุให้ทำ “**กรรม**” เมื่อทำ “**กรรม**” ก็ได้รับ “**วิบาก**” คือ “**ผลของกรรม**” นั้น อันเป็นปัจจัยให้เกิด “**กิเลส**” แล้วทำ “**กรรม**” หมุนเวียนต่อไปอีก ซึ่งอยู่ในสังสารทุกข์ไม่สิ้นสุดเพราะ “**อวิชชา**” ความไม่รู้จริง นั่นเอง เพราะฉะนั้น การมาเกิดในภพนี้จึงเป็นเรื่อง “**กิเลส-กรรม-วิบาก**” ที่สั่งสมมาจากอดีต ถ้าทำกรรมดีไว้ย่อมอยู่ในสุคติในชาตินี้ ถ้าทำกรรมชั่วไว้ย่อมอยู่ในทุคติในชาตินี้ ในการค้นพบและตรัสรู้เห็น “**อริยสัจจธรรม-อริยสัจ ๔**” (ทุกขอริยสัจ-ทุกขสมุทัยอริยสัจ-ทุกขนิโรธอริยสัจ-ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ) ด้วยการประพาศปฏิบัติโดยสัมมาปฏิบัติ (**จรรยา ๑๕** หมายถึง **ข้อปฏิบัติปฏิบัติ**) **อันยิ่งอันเป็นทางบรรลุมรรค** ได้แก่ “**ศีลสัมปทา ๑**” คือ ความถึงพร้อมด้วยศีล “**อปัลลณกปฏิบัติ ๓**” คือ **อินทริยสังวร-โภชนมัตตัญญุต-ชาคริยานุโยค** “**สัทธรรม ๗**” คือ **ศรัทธา-hiri-โอตตปปะ-พหุสุต-วิริยารัมภะ-สติ-ปัญญา** และ “**ฌาน ๔**” คือ **ปฐมฌาน-ทุติยฌาน-ตติยฌาน-จตุตถฌาน**) ใน “**อริยอัฏฐังคิกมรรค-อริยมรรคมีองค์ ๘**” (สัมมาทิฐิ-สัมมาสังกัปปะ-สัมมาวาจา-สัมมากัมมันตะ-สัมมาอาชีวะ-สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ) พร้อมด้วย “**โพธิปักขิยธรรม ๓๗**” (สติปัญญา ๔-สัมมัปปธาน ๔-อิทธิบาท ๔-อินทริย ๕-พละ ๕-โพชฌงค์ ๗-มรรคมีองค์ ๘) ทำให้พระองค์ทรงบรรลุสำเร็จในการตรัสรู้ถึง “**โลกุตตรธรรม ๘**” ได้แก่ “**มรรค ๔-ผล ๔-นิพพาน ๑**” ฉะนั้น การค้นพบและการเห็นธรรมทั้งหลายตามเป็นจริงนั้น เป็นเรื่อง “**การกำหนดจิต-สติสัมปชัญญะในสมณนิมิต ตามพิจารณาจิต -สังขารนิมิตในวิปัสสนาภูมิ**” (จิตตามพิจารณาจิตด้วย ญาณ ๑๖-วิปัสสนาญาณ ๘-อนุปัสสนา ๗-มหาวิปัสสนา ๑๘) ที่เรียกว่า “**วุฏฐานคามินีปฏิปทาญาณ**” ปัญญาญาณที่พิจารณาออกจากสังขารทั้งหลายเพื่อให้

อริยมรรคเป็นที่สุด ที่เรียกว่า “กระบวนกรทพขันธ์ ๕” หรือการหลุดพ้นจาก “อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์”) ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องการพัฒนาปัญญาอันยิ่งในพระพุทธศาสนา

อย่างไรก็ตาม สำหรับระยะเวลาในการศึกษาพัฒนาทักษะการคิดขั้นพื้นฐานและขั้นสูง ที่อยู่ในระดับบัณฑิตศึกษาของทางโลกนั้น (ปริญญาโทและปริญญาเอก) จะใช้เวลาอย่างน้อยที่สุดประมาณ ๕ ปี หรือมากกว่านั้น ส่วนในทางธรรมนั้น จะเป็นขั้นตอนการต่อยอดองค์ความรู้จากทางโลก (จินตามยปัญญา-สุตมยปัญญา) น่าจะใช้เวลาอย่างน้อยประมาณ ๖ ปี ขึ้นไป หรือในบางคนอาจใช้เวลาตลอดชีวิต ถึงจะมีปริชาสามารถบรรลุการตรัสรู้ในระดับพระอรหันต์ได้สำเร็จ นั่นคือ เมื่อศึกษาธรรมในฝ่าย “ปริยัติธรรม-ปริยัติสัทธรรม-ปริยัติศาสนา” ธรรมคือคำสั่งสอนอันจะต้องเล่าเรียน กล่าวคือ “พุทธพจน์” อาจต้องใช้เวลาศึกษานานถึง ๑๐ ปี หลังจากนั้น ก็จะเป็นเรื่องการปฏิบัติธรรม ที่เรียกว่า “ปฏิบัติศาสนา” คำสอนฝ่ายปฏิบัติ คำสอนที่จะต้องปฏิบัติ ได้แก่ สัมมาปฏิบัติ ๑ อนุโลมปฏิบัติ ๑ อปจนิกปฏิบัติ (ปฏิบัติที่ไม่ขัดขวาง) ๑ อันวัตถปฏิบัติ (ปฏิบัติที่เป็นไปตามความมุ่งหมาย) ๑ ชัมมานุชัมมปฏิบัติ (ปฏิบัติธรรมลูกหลัก) ๑ เพื่อให้เกิด “สัทธาสัมปทา” ถึงพร้อมด้วยศรัทธา กล่าวคือ การบำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์ ความคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ๑ เพื่อให้เกิด “ศีลสัมปทา” ถึงพร้อมด้วยศีล โภชนมัตตัญญูตา ๑ ชาคริยานุโยค ๑ สติสัมปชัญญะ ๑ เพื่อให้เกิด “จาคสัมปทา” ถึงพร้อมด้วยการเสียสละเพื่อวิเวกสู่สมณเพศ และหมวด “โพธิปักขิยธรรม ๓๗” ได้แก่ สติปัญญา ๔-สัมมัปปธาน ๔-อิทธิบาท ๔-อินทรีย์ ๕-พละ ๕-โพชฌงค์ ๗-มรรคมีองค์ ๘ เพื่อให้สามารถเจริญสมถภาวนาโดยมี “ฌาน ๔” เป็นประโยชน์เบื้องต้นโดยมุ่งหวังให้บรรลุถึง จตุตถฌาน และเพื่อให้สามารถเจริญวิปัสสนาภาวนา ด้วย “โสฬสญาณ หรือ ญาณ ๑๖-วิปัสสนาญาณ ๘-อนุปัสสนา ๗ หรือ ปัญญา ๗-มหาวิปัสสนา ๑๘” เพื่อให้เกิด “ปัญญาสัมปทา” ถึงพร้อมด้วยแสงสว่างแห่งปัญญาหยั่งรู้ โดยมีจุดมุ่งหมายให้บรรลุถึง “โลกุตตรธรรม ๘” ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๕ นิพพาน ๑ แต่อย่างไรก็ตาม ในการศึกษาพระธรรมในพระพุทธศาสนาแล้ว ควรทำให้เกิด “สัทธรรม ๓” ดังนี้

“สัทธรรม ๓” หมายถึง ธรรมอันดี-ธรรมที่แท้-ธรรมของสัตว์บุรุษ-หลักหรือแก่นศาสนา ได้แก่

- (๑) “ปริยัติสัทธรรม” สัทธรรมคือคำสั่งสอนอันจะต้องเล่าเรียน ได้แก่ พุทธพจน์
- (๒) “ปฏิบัติสัทธรรม” สัทธรรมคือปฏิบัติอันจะต้องปฏิบัติ ได้แก่ “อัญญังคิกมรรค” หรือ “ไตรสิกขา” คือ ศีล (อริศีลสิกขา = สัมมาวาจา-สัมมากัมมันตะ-สัมมาอาชีวะ)-สมาธิ (อริจิตตสิกขา = สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ) -ปัญญา (อริปัญญาสิกขา = สัมมาทิฐิ-สัมมาสังกัปปะ)
- (๓) “ปฏิเวธสัทธรรม” สัทธรรมคือผลอันจะพึงเข้าถึงหรือบรรลุด้วยการปฏิบัติ ที่เรียกอีกอย่างว่า “อริคมสัทธรรม” นั่นคือ “โลกุตตรธรรม ๘” ได้แก่ มรรค ๔-ผล ๕-นิพพาน ๑

ข้อสังเกตประการหนึ่ง คือ ในระบบการศึกษาทางโลก (ปัญญาสามัญ) อย่างเป็นทางการนั้น ไม่ได้บรรจุหลักสูตรที่มีการศึกษาหลักสูตรธรรมอย่างเป็นทางการ ยิ่งน่าเป็นห่วง คือ แม้แต่ในระดับบัณฑิตศึกษา ก็ไม่มีการฝึกอบรมด้านศีลธรรมให้ประพฤติดีหรือด้านจิตใจให้งดงามอันเป็นจิตแห่งอริยะหรืออารยชนให้มีจิตใจที่ปราศจากนิวรณ์ (“หมดจด-สะอาด-บริสุทธิ์-ผ่องใส-เบิกบาน-ไม่มีมลทิน-ปราศจากอุปกิเลส-อ่อน-ควร-แก่งาน-มั่นคง-ไม่หวั่นไหว”) ได้แก่ “กามฉันทะ-พยาบาท-ถิ่นมิถชะ-อุทธัจจกุกกุจจะ-วิจิกิจฉา-อวิชชา-อโรติ-อกุศลธรรมทั้งปวง” สำหรับ “นิรวณูปกิเลส” เหล่านี้ สามารถข่มระงับได้ด้วย “ฌาน ๔” (อธิจิตตสิกขา คือ สัมมาวายามะ [สัมมัปปธาน ๔] - สัมมาสติ [สติปัฏฐาน ๔] - สัมมาสมาธิ [รูปฌาน ๔]) แต่เป็นกระบวนการล้างสมองให้เกิด “มิจฉาทิฏฐิ” (อวิชชา ๔-อวิชชา ๘) และ “มิจฉาสังกัปปะ” (ดำริแสร่งไปในกามดำริพยาบาท ดำริเบียดเบียนเขา) ที่เรียกว่า “ปัญญาสามัญ” อันจัดเป็นแค่ “ดิรัจฉานวิชา” คือ วิชาที่ไม่ได้สอนให้หลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลายและปวงทุกข์อย่างแท้จริง เพราะฉะนั้น ในการฝึกอบรมเจริญภาวนาจิตให้ถึงขั้นข่มระงับจิตออกจากกิเลสนิวรณ์นั้น จึงเป็นปฏิปทาอันยิ่งที่เป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้สามารถบรรลุสำเร็จ “โยคเกษมธรรม” ทั้งหลายได้ (อริยมรรค-อริยมรรคมีองค์ ๘-อริยสัจจ์ ๔ = อภิญญาธรรม คือ ธรรมพึงควรอย่างยิ่งที่จะเป็น “วิปัสสนาภูมิ-ปัญญาภูมิ”) เพื่อให้รู้อย่างเท่าทันกิเลสเหล่านั้น (วิตีกมกิเลส-ปริยภูฐานกิเลส-อนุสยกิเลส) ให้พิจารณาถึงรายละเอียดของหมวดธรรม “อภิญญาธรรม” ทั้งหมด ดังนี้

อภิญญาญาณนิตเทศ

โดยนัยบรรดใน คำว่า “อภิญญาธรรม” หมายถึง *ธรรมควรรู้อย่าง* หรือ “กถ อิม ธมฺมา อภิญญาญฺ” - *ธรรมทั้งหลายเหล่านี้ควรรู้อย่าง* ซึ่งจะกลายเป็น “ภูมิรู้-ภูมิธรรม-ภูมิปัญญา” ทั้งในวิปัสสนาภูมิ อันเป็นปัญญาอริยะ ได้แก่ *ภาวนามยปัญญา* และนอกวิปัสสนาภูมิ อันเป็นปัญญาสามัญ ได้แก่ *จินตามยปัญญา* กับ *สุตมยปัญญา* ในความเป็นจริงนั้น บุคคลย่อมเกิดปัญญาความรู้ชัดจากการศึกษาเรียนรู้ค้นคว้าจากผู้รู้ [ปรโตโฆสะ] ซึ่งผ่านวิธีบอกด้วยปากเปล่า คือ “มุขปาฐะ” ซึ่งใช้ในการถ่ายทอดองค์ความรู้ในพระธรรมครั้งสมัยพุทธกาล การรักษาคำความรู้ คือ “ตัจจะ-อริยสัจธรรม” จึงเป็นเรื่องสำคัญในความก้าวหน้าแห่งการปฏิบัติธรรม ฉะนั้น “ความจำ” จึงเป็นปัจจัยสำคัญ เช่น ความเข้าใจจำได้แม่นยำถูกต้อง และสามารถขบได้ด้วยทฤษฎีหรือหลักธรรม ดังนั้น “อภิญญาธรรม” จึงเป็นองค์ความรู้ที่ควรเข้าใจอย่างถูกต้องในเบื้องต้น เป็นหลักธรรมที่รู้อย่างจริงจัง ก่อนก้าวสู่ภูมิธรรมในขั้นสูงขึ้นไป (พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภทามรรค เล่ม ๗ ภาค ๑ - หน้าที่ 177ก -249 FILE 68) ดังรายละเอียดต่อไปนี้

[๑] ปัญญาอันเป็นเครื่องทรงจำธรรมที่ได้ฟังมาแล้ว คือ เป็นเครื่องรู้ชัดซึ่งธรรมที่ได้สดับมาแล้วนั้นว่า ธรรมเหล่านี้ *ควรรู้อย่าง* เรียกว่า “สุตมยญาณ” ดังรายละเอียดต่อไปนี้

“ธรรม ๒” ควรรู้อย่าง คือ “ธาตุ ๒” ดังนี้

(๑) สังขตธาตุ

(๒) อสังขตธาตุ

“ธรรม ๓” ควรรู้อย่างยิ่ง คือ “ธาตุ ๓” ดังนี้

- (๑) กามธาตุ
- (๒) รูปธาตุ
- (๓) อรูปธาตุ

“ธรรม ๔” ควรรู้อย่างยิ่ง คือ “อาหาร ๔” ทำให้สัตว์ทั้งปวงดำรงอยู่ได้ ดังนี้

- (๑) กาวฬิงการอาหาร –อาหารคือคำข้าว เป็นอาหารหยาบหรือละเอียด
- (๒) ผัสสอาหาร –อาหารคือผัสสะ
- (๓) มโนสัญเจตนาอาหาร –อาหารคือเจตนา
- (๔) วิญญาณาหาร –อาหารคือวิญญาณ

“ธรรม ๕” ควรรู้อย่างยิ่ง คือ “อริยสัจจ์ ๔” ดังนี้

- (๑) ทุกขอริยสัจจ์
- (๒) ทุกขสมุททยอริยสัจจ์
- (๓) ทุกขนิโรธอริยสัจจ์
- (๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจจ์

“ธรรม ๕” ควรรู้อย่างยิ่ง คือ “วิมุตตายนะ ๕” ดังนี้

- (๑) การสดับธรรมเทศนาที่ผู้อื่นแสดงเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ตน
- (๒) การแสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมาแล้วเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่คนอื่น
- (๓) การสาธยายธรรมที่ตนได้สดับมาแล้ว
- (๔) การตรึกถึงธรรมตามที่ได้สดับมาแล้วด้วยใจ
- (๕) อารมณ์อันสมควรแก่สมถกรรมฐาน ๔๐ มี กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ เป็นต้น

“ธรรม ๖” ควรรู้อย่างยิ่ง คือ “อนุตตรियะ ๖” สภาวะอันยอดเยี่ยม ดังนี้

- (๑) ทสฺสนานุตรियะ –การเห็นอันประเสริฐ
- (๒) สฺวานานุตรियะ –การฟังอันประเสริฐ
- (๓) ทาถานุตรियะ –การได้อันประเสริฐ
- (๔) สิกขานุตรियะ –การศึกษาอันประเสริฐ
- (๕) ปาจริยานุตรियะ –การบำรุงอันประเสริฐ
- (๖) อนุสฺตทานุตรियะ –อนุสติอันประเสริฐ

“ธรรม ๗” ควรรู้อย่างยิ่ง คือ “นิททสวัตถุ ๗” –เหตุที่พระเจ้ามหาสมณนิพพานแล้ว ไม่ปฏิบัติอื่นอีกต่อไป ดังนี้

- (๑) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีความพอใจอย่างแรงกล้าในการสมาทานศึกษาและเป็นผู้มีความรักอันไม่ปราศจากไปในการสมาทานศึกษา
- (๒) เป็นผู้ได้รับความยินดีอย่างแรงกล้าในการใคร่ครวญธรรมและเป็นผู้มีความรักอันไม่ปราศจากไปในการใคร่ครวญธรรมต่อไป

- (๑) เป็นผู้ยินดียิ่งอย่างแรงกล้าในการกำจัดความอยาก และเป็นผู้มีความรักอันไม่ปราศจากไปในการกำจัดความอยากต่อไป
- (๔) เป็นผู้มีความยินดียิ่งอย่างแรงกล้าในการหลีกเร้น และเป็นผู้มีความรักอันไม่ปราศจากไปในการหลีกเร้นต่อไป
- (๕) เป็นผู้มีความพอใจอย่างแรงกล้าในการเริ่มความเพียร และเป็นผู้มีความรักอันไม่ปราศจากไปในการเริ่มความเพียรต่อไป
- (๖) เป็นผู้มีความพอใจอย่างแรงกล้าในความเป็นผู้มีสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตัว และเป็นผู้มีความรักอันไม่ปราศจากไปในการเป็นผู้มีสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตัวต่อไป
- (๗) เป็นผู้มีความพอใจอย่างแรงกล้าในการแทงตลอดด้วยทฤษฎี และเป็นผู้มีความรักอันไม่ปราศจากไปในการแทงตลอดด้วยทฤษฎี ต่อไป

“ธรรม ๘” ควรรู้อย่างนี้ คือ “อภิภายตนะ ๘” – อารมณ์แห่งญาณอันฉะฉานบุคคลผู้ครอบงำไว้ ได้แก่

- (๑) ผู้หนึ่ง มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกเล็กน้อย มีวรรณะดีและทรมครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว มีความสำคัญอย่างนี้ว่า เรา รู้ เรา เห็น
- (๒) ผู้หนึ่ง มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกไม่มีประมาณ มีวรรณะดีและทรมครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว มีความสำคัญอย่างนี้ว่า เรา รู้ เรา เห็น
- (๓) ผู้หนึ่ง มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกเล็กน้อย มีวรรณะดีและทรมครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว มีความสำคัญอย่างนี้ว่า เรา รู้ เรา เห็น
- (๔) ผู้หนึ่ง มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกไม่มีประมาณ มีวรรณะดีและทรมครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว มีความสำคัญอย่างนี้ว่า เรา รู้ เรา เห็น
- (๕) ผู้หนึ่ง มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกอันเขียว มีวรรณะเขียว เขียวล้วน มีรังสีเขียว ดอกผักตบชวาอันเขียว มีวรรณะเขียว เขียวล้วน มีรังสีเขียว หรือว่าผู้ที่กำเนิดในเมืองพาราณสี มีส่วนทั้งสอง เกลียงเขียว มีวรรณะเขียว เขียวล้วน มีรังสีเขียว แม้ฉันทใด ผู้หนึ่ง มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกอันเขียว มีวรรณะเขียว เขียวล้วน มีรังสีเขียว ฉันทนั้นเหมือนกัน ครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว มีความสำคัญอย่างนี้ เรา รู้ เรา เห็น
- (๖) ผู้หนึ่ง มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกอันเหลือง มีวรรณะเหลือง เหลืองล้วน มีรังสีเหลือง ดอกกรรณิกาอันเหลือง มีวรรณะเหลือง เหลืองล้วน มีรังสีเหลือง หรือว่าผู้ที่กำเนิดในเมืองพาราณสี มีส่วนทั้งสอง เกลียงเหลือง มีวรรณะเหลือง เหลืองล้วน มีรังสีเหลือง แม้ฉันทใด ผู้ใดมีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกอันเหลือง มีวรรณะเหลือง เหลืองล้วน มีรังสีเหลือง ฉันทนั้นเหมือนกัน ครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว มีความสำคัญอย่างนี้ว่า เรา รู้ เรา เห็น

- (๑) ผู้หนึ่ง มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกอันแดง มีวรรณะแดง แดงล้วน มีรังสีแดง ดอกหงอนไก่อันแดง มีวรรณะแดงแดงล้วน มีรังสีแดง หรือว่า ผ้าที่กำเนิดในเมืองพาราณสี มีส่วนทั้งสองเกลี้ยงแดง มีวรรณะแดงแดงล้วน มีรังสีแดง แม้ฉันทิ ผู้หนึ่ง มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกอันแดง มีวรรณะแดง แดงล้วน มีรังสีแดง ฉันทินั้นเหมือนกัน ครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว มีความสำคัญอย่างนี้ว่า เราผู้ เราเห็น
- (๒) ผู้หนึ่ง มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกอันขาว มีวรรณะขาว ขาวล้วน มีรังสีขาว ดาวประกายพรึกอันขาว มีวรรณะขาวขาวล้วน มีรังสีขาว หรือว่า ผ้าที่กำเนิดในเมืองพาราณสี มีส่วนทั้งสองเกลี้ยงขาว มีวรรณะขาว ขาวล้วน มีรังสีขาว แม้ฉันทิ ผู้หนึ่ง มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกอันขาว มีวรรณะขาว ขาวล้วน มีรังสีขาว ฉันทินั้นเหมือนกัน ครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว มีความสำคัญอย่างนี้ว่า เราผู้ เราเห็น

“ธรรม ๕” ควรรู้อย่างนี้ คือ “อนุปฺพพวิหาร ๕” ได้แก่ รูปฌาน ๔ อนุปฺพพวิหาร ๕ สัจจญาณเวทิตนโรธ-นิโรธสมาบัติ ๑ ดังนี้

- (๑) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้เข้าปฐมฌาน สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย มีวิตกวิจารณ์ มีปีติสุขอันเกิดแต่เวกอยู่
- (๒) ภิกษุ เพราะระงับวิตกวิจารณ์เสียได้ ก็เข้าทุติยฌาน อันเป็นความสงบใสแห่งใจภายในมีอารมณ์เป็นเอกทิภาพ-ความที่จิตมีอารมณ์เดียว ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีปีติ สุข อันเกิดแต่สมาธิอยู่
- (๓) ภิกษุ เข้าตติยฌานอันปราศจากปีติอยู่ด้วยอุเบกขา สติ สัมปชัญญะเสวยสุขทางกายซึ่งพระอรหันต์ทั้งหลายเรียกว่า เป็นผู้มึอุเบกขา มีสติ มีธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขดังนี้
- (๔) ภิกษุ เพราะละสุขและทุกข์ดับโสมนัสโทมนัสในก่อนเสียได้ จึงเข้าจตุตถฌานอันไม่มีทุกข์และสุข บริสุทธิด้วยอุเบกขาและสติอยู่
- (๕) ภิกษุ เพราะก้าวล่วงรูปสัญญา ดับปฏิสนธิสัญญา ไม่ใส่ใจในนัตตสัญญาได้โดยประการทั้งปวง จึงเข้าอากาสนัญจายตนะด้วยบริกรรมว่า “อนนฺโต อากาโส” – อากาศไม่มีที่สุดอยู่
- (๖) ภิกษุ ก้าวล่วงอากาสนัญจายตนะเสียได้โดยประการทั้งปวง จึงเข้าวิญญานัญจายตนะด้วยบริกรรมว่า “อนนฺตํ วิญญาณํ” – วิญญานไม่มีที่สุดอยู่
- (๗) ภิกษุ ก้าวล่วงวิญญานัญจายตนะเสียได้โดยประการทั้งปวง จึงเข้าอากิญจัญญายตนะด้วยบริกรรมว่า “นตฺถิ กิญฺจิ” – นิดหนึ่งหน้อยหนึ่งไม่มีอยู่
- (๘) ภิกษุ ก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะเสียได้โดยประการทั้งปวง จึงเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนะอยู่
- (๙) ภิกษุ ก้าวล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนะเสียได้โดยประการทั้งปวง จึงเข้าสัตถุญญาเวทิตนโรธอยู่

“ธรรม ๑๐” ควรรู้อย่าง คือ “นิชชรวัตถุ ๑๐” – เหตุกำจัด “มิจฉัตตะ ๑๐” สภาวะที่ผิด ด้วย “สัมมัตตะ ๑๐” สภาวะที่ถูกต้อง ดังนี้

- (๑) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มิจฉาทิฎฐิของผู้มีสัมมาทิฎฐิ ย่อมเสื่อมลง อกุศลธรรมอันลามกเป็นอเนกเหล่าใด มีมิจฉาทิฎฐิเป็นปัจจัย ย่อมเกิดขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายเหล่านั้นของผู้มีสัมมาทิฎฐินั้น ก็ย่อมเสื่อมลงด้วย. และกุศลธรรมเป็นอเนกมีสัมมาทิฎฐิเป็นปัจจัย ก็ย่อมถึงซึ่งความเจริญเต็มที่
- (๒) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มิจฉาสังกัปปะของผู้มีสัมมาสังกัปปะ ย่อมเสื่อมลง อกุศลธรรมอันลามกเป็นอเนกเหล่าใด มีมิจฉาสังกัปปะเป็นปัจจัย ย่อมเกิดขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายเหล่านั้นของผู้มีสัมมาสังกัปปะนั้น ก็ย่อมเสื่อมลงด้วย และกุศลธรรมเป็นอเนกมีสัมมาสังกัปปะเป็นปัจจัยก็ย่อมถึงซึ่งความเจริญเต็มที่
- (๓) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มิจฉาวาจาของผู้มีสัมมาวาจา ย่อมเสื่อมลง อกุศลธรรมอันลามกเป็นอเนกเหล่าใด มีมิจฉาวาจาเป็นปัจจัย ย่อมเกิดขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายเหล่านั้นของผู้มีสัมมาวาจานั้น ก็ย่อมเสื่อมลงด้วย และกุศลธรรมอันเป็นอเนกมีสัมมาวาจาเป็นปัจจัย ก็ย่อมถึงซึ่งความเจริญเต็มที่
- (๔) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มิจฉากัมมันตะของผู้มีสัมมากัมมันตะ ย่อมเสื่อมลง อกุศลธรรมอันลามกเป็นอเนกเหล่าใด มีมิจฉากัมมันตะเป็นปัจจัย ย่อมเกิดขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายเหล่านั้นของผู้มีสัมมากัมมันตะนั้น ก็ย่อมเสื่อมลงด้วย และกุศลธรรมเป็นอเนกมีสัมมากัมมันตะเป็นปัจจัย ก็ย่อมถึงซึ่งความเจริญเต็มที่
- (๕) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มิจฉาอาชีวะของผู้มีสัมมาอาชีวะ ย่อมเสื่อมลง อกุศลธรรมอันลามกเป็นอเนกเหล่าใด มีมิจฉาอาชีวะเป็นปัจจัย ย่อมเกิดขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายเหล่านั้นของผู้มีสัมมาอาชีวะนั้น ก็ย่อมเสื่อมลงด้วย และกุศลธรรมเป็นอเนกมีสัมมาอาชีวะเป็นปัจจัย ก็ย่อมถึงซึ่งความเจริญเต็มที่
- (๖) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มิจฉาวายามะของผู้มีสัมมาวายามะ ย่อมเสื่อมลง อกุศลธรรมอันลามกเป็นอเนกเหล่าใด มีมิจฉาวายามะเป็นปัจจัย ย่อมเกิดขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายเหล่านั้นของผู้มีสัมมาวายามะนั้น ก็ย่อมเสื่อมลงด้วย และกุศลธรรมเป็นอเนกมีสัมมาวายามะเป็นปัจจัย ก็ย่อมถึงซึ่งความเจริญเต็มที่
- (๗) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มิจฉาสติของผู้มีสัมมาสติ ย่อมเสื่อมลง อกุศลธรรมอันลามกเป็นอเนกมีมิจฉาสติเป็นปัจจัย ย่อมเกิดขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายเหล่านั้นของผู้มีสัมมาสตินั้น ก็ย่อมเสื่อมลงด้วย และกุศลธรรมเป็นอเนกมีสัมมาสติเป็นปัจจัย ก็ย่อมถึงซึ่งความเจริญเต็มที่
- (๘) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มิจฉาสมาธิของผู้มีสัมมาสมาธิ ย่อมเสื่อมลง อกุศลธรรมอันลามกเป็นอเนกเหล่าใด มีมิจฉาสมาธิเป็นปัจจัย ย่อมเกิดขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายเหล่านั้นของผู้

มีสัมมาสมาธินั้น ก็ย่อมเสื่อมลงด้วย และกุศลธรรมเป็นอเนกมีสัมมาสมาธิเป็นปัจจัย ก็
ย่อมถึงซึ่งความเจริญเต็มที่

(๕) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มิจฉายาณของผู้มีสัมมาญาณ ย่อมเสื่อมลง อกุศลธรรมอันลามกเป็น
อเนกเหล่าใด มิมีฉายาณเป็นปัจจัย ย่อมเกิดขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายเหล่านั้นของผู้มี
สัมมาญาณนั้น ก็ย่อมเสื่อมลงด้วย และกุศลธรรมเป็นอเนกมีสัมมาญาณเป็นปัจจัย ก็ย่อม
ถึงซึ่งความเจริญเต็มที่

(๑๐) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย มิจฉาวิมุตติของผู้มีสัมมาวิมุตติ ย่อมเสื่อมลง อกุศลธรรมอันลามก
เป็นอเนกเหล่าใด มิมีจฉาวิมุตติเป็นปัจจัย ย่อมเกิดขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ของ
ผู้มีสัมมาวิมุตตินั้น ก็ย่อมเสื่อมลงด้วย และกุศลธรรมเป็นอเนกมีสัมมาวิมุตติเป็นปัจจัย ก็
ย่อมถึงซึ่งความเจริญเต็มที่

[๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย “**ธรรมชาติทั้งปวง**” [สรรพสิ่งทั้งหลาย] ควรรู้อย่าง คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ธรรมชาติ
ทั้งปวงควรรู้อย่าง ดังนี้

“อายตนะ ๑๒-วิญญาณ ๖-สัมผัส ๖-เวทนา ๓”

- (๑) ตา รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือแม้ อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะ
จักขุสัมผัสเป็นปัจจัย [แต่ละอย่าง ๆ] ควรรู้อย่าง
- (๒) หู เสียง โสตวิญญาณ โสตสัมผัส สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือแม้ อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะ
โสตสัมผัสเป็นปัจจัย ควรรู้อย่าง
- (๓) จมูก กลิ่น ฆานวิญญาณ ฆานสัมผัส สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือแม้ อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้น
เพราะฆานสัมผัสเป็นปัจจัย ควรรู้อย่าง
- (๔) ลิ้น รส ชิวหาวิญญาณ ชิวหาสัมผัส สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือแม้ อทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้น
เพราะชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัย ควรรู้อย่าง
- (๕) กาย โภจจุฬัพพะ กายวิญญาณ กายสัมผัส สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือแม้ อทุกขมสุขเวทนา ที่
เกิดขึ้นเพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย ควรรู้อย่าง
- (๖) ใจ ธรรมารมณฺ์ มโนวิญญาณ มโนสัมผัส สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือแม้ อทุกขมสุขเวทนา ที่
เกิดขึ้น เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ควรรู้อย่างทุกอย่าง

“**ธรรมารมณฺ์**” มี ๑๒ ประเภท คือ จิตและเจตสิกรับอารมณ์โดยแน่นอนมีอารมณ์ ๑๒ ประเภท ได้แก่

- (๑) **กามอารมณ์** = กามจิต ๕๔ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘
- (๒) **มหัคคตอารมณ์** = มหัคคตจิต ๒๗ เจตสิก ๑๕
- (๓) **นิพพานอารมณ์** = นิพพาน
- (๔) **นามอารมณ์** = จิต เจตสิก นิพพาน
- (๕) **รูปอารมณ์** = รูป ๒๘

- (๖) ปัจจุบันอารมณ์ = จิต เจตสิก รูป
- (๗) อดีตอารมณ์ = จิต เจตสิก รูป
- (๘) กาลวิมุตติอารมณ์ = นิพพาน ปัญญา
- (๙) ปัญญาอารมณ์ = อตถปัญญา สัททปัญญา
- (๑๐) ปรมาตถอารมณ์ = จิต เจตสิก รูป นิพพาน
- (๑๑) อัสนัตตอารมณ์ = จิต เจตสิก รูป
- (๑๒) พหิทถอารมณ์ = จิต เจตสิก รูป นิพพาน ปัญญา

- [๑] (๑) “ขันธ ๕” = รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
- (๒) “อายตนะภายใน ๖-อินทรีย์ ๖-สพายตนะ” = จักขุ โสตตะ ฆานะ ชิวหา กาย ใจ
- (๓) “อายตนะภายนอก ๖-อารมณ์ ๖” = รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ ธรรมารมณ์
- (๔) “วิญญาณ ๖” = จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโน
วิญญาณ
- (๕) “ผัสสะ ๖” = จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส
- (๖) “เวทนา ๖” = จักขุสัมผัสสชาเวทนา โสตสัมผัสสชาเวทนา ฆานสัมผัสสชาเวทนา ชิวหาสัมผัสส
ชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนา มโนสัมผัสสชาเวทนา
- (๗) “สัญญา ๖” = รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โสภณูปะสัญญา ธรรมสัญญา
- (๘) “เจตนา ๖” = รูปสัญญาเจตนา สัททสัญญาเจตนา คันธสัญญาเจตนา รสสัญญาเจตนา โสภณูปะสัญญาเจตนา
ธรรมสัญญาเจตนา
- (๙) “ตัณหา ๖” = รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โสภณูปะตัณหา ธรรมตัณหา
- (๑๐) “วิตก ๖” = รูปวิตก สัททวิตก คันธวิตก รสวิตก โสภณูปะวิตก ธรรมวิตก
- (๑๑) “วิจาร์ ๖” = รูปวิจาร์ สัททวิจาร์ คันธวิจาร์ รสวิจาร์ โสภณูปะวิจาร์ ธรรมวิจาร์ ควรรู้อย่าง

[๔] “ธาตุกัมมัญฐาน” = ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุ วิญญาณธาตุ ปฐวีกสิณ อาโป
กสิณ เตโชกสิณ วาโยกสิณ นีลกสิณ ปิตกสิณ โลหิตกสิณ โอทาทกสิณ อากาศกสิณ วิญญาณกสิณ ควรรู้อย่าง
ทุกอย่าง

[๕] “อาการ ๓๒-ทวัตติงสาการ” = ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ
พังศืด ไต ปอด ไข้ใหญ่ ไข้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน
น้ำลาย น้ำมูก ไข้ข้อ มูลตร สมองศิริษะ ควรรู้อย่าง

- [๖] (๑) “อายตนะ ๑๒” = จักขวยตนะ รูปายตนะ โสedayตนะ สัททายตนะ ฆานายตนะ คันธายตนะ
ชีวหายตนะ รสายตนะ กายายตนะ โผฏฐัพพายตนะ มนายตนะ ฐัมมายตนะ
- (๒) “ธาตุ ๑๘” = จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ โสedayธาตุ สัทธาธาตุ โสedayวิญญาณธาตุ ฆานาธาตุ
คันธธาตุ ฆานาวิญญาณธาตุ ชิวหาธาตุ รสธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ กายธาตุ โผฏฐัพพธาตุ กาย
วิญญาณธาตุ มโนธาตุ ธรรมธาตุ มโนวิญญาณธาตุ
- (๓) “อินทรีย์ ๒๒” = จักขุนทรีย์ โสedayนทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์ ชิวินทรีย์
อิตถินทรีย์ ปุริสอินทรีย์ สุนทรินทรีย์ ทุกขินทรีย์ โสedayนัสสอินทรีย์ โทมนัสสอินทรีย์ อุเบกขินทรีย์
สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิอินทรีย์ ปัญญาอินทรีย์ อนัญญัตตัญญัสสามินทรีย์ [อินทรีย์ของ
ผู้ปฏิบัติด้วยมโนการว่า เราจักรู้ธรรมที่ยังไม่รู้ อินทรีย์นี้เป็นชื่อของโสedayปัตติมรรคญาณ] อัญญา
นทรีย์ [อินทรีย์ของผู้รู้จตุสัจธรรมด้วยมรรคนั้น อินทรีย์นี้เป็นชื่อของญาณในฐานะ ๖ คือ โสeday
ปัตติผลถึงอรหัตมรรคญาณ] อัญญาตาวิณทรีย์ [อินทรีย์ของพระเจ้านาสพผู้รู้จบแล้ว อินทรีย์นี้เป็น
ชื่อของอรหัตผลญาณ] ควรรู้อย่างทุกอย่าง

- [๗] (๑) “ธาตุ ๓” = กามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ
- (๒) “ภพ ๕” = กามภพ รูปภพ อรูปภพ สัตถุภพ อสัตถุภพ เนวสัตถุญานาสัตถุญายภพ เอกโวการภพ
จตุโวการภพ ปัญจโวการภพ
- (๓) “ฌาน ๔” = ปฐมฌาน ทุตติฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน ควรรู้อย่างทุกอย่าง
- [๘] (๑) “อัปปมัญญา ๔” = เมตตาเจโตวิมุตติ กรุณาเจโตวิมุตติ มุทิตาเจโตวิมุตติ อุเบกขาเจโตวิมุตติ
- (๒) “อรุปรสสมบัติ ๔” = อากาสาณัญญาตนสมาบัติ วิญญาณัญญาตนสมาบัติ อากิญจัญญาตนส
มาบัติ เนวสัตถุญานาสัตถุญายตนสมาบัติ
- (๓) “ปฏิจกสมุพบาท ๑๒” [อิทัปปัจจยตา-ปัจจยการ-ตถตา] = อวิชา สังขาร วิญญาณ นามรูป
สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ชรา มรณะ ควรรู้อย่างทุกอย่าง

ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่มีสัมมาปฏิบัติทางอันยิ่งในการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนานั้น ไม่ควรยิ่งที่จะมีความคิดเห็น
ว่า การศึกษาปฏิบัติธรรมนั้นเป็นเรื่องที่ยากลำบากมากสำหรับตน อันแสดงถึงความอ่อนแอ และ
หวั่นไหวไปตามโลกธรรมทั้ง ๘ ฉะนั้น การพัฒนาจิตใจให้เป็นปัญญาอันยิ่ง ศีลอันยิ่ง และจิตอันยิ่ง แห่ง
อริยสัจ ๔ และ อริยมรรคมีองค์ ๘ (พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค เล่ม ๗ ภาค ๑ - หน้าที่
458-460 FILE 68) ดังนี้

ในจตุรอรียสัจ นั้น **ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ** (อริยมรรค-มรรค ๔ = โสedayปัตติมรรค-
สกทาคามิมรรค-อนาคามิมรรค-อรหัตตมรรค) เป็นไฉน **อริยมรรคมีองค์ ๘** นี้แล คือ (อริปัญญา
สิกขา) **สัมมาทิฏฐิ-สัมมาสังกัปปะ** (อริศีลสิกขา) **สัมมาวาจา-สัมมากรรม-สัมมาอาชีวะ** (อริจิตต
สิกขา) **สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ**

(๑) ในอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น **สัมมาทิฏฐิ** (อริยสัจจ์ ๔) เป็นไฉน ความรู้ในทุกข์ ๑ ความรู้ในทุกขมุตย ๑ ความรู้ในทุกขนิโรธ ๑ ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ๑ นี้ท่านกล่าวว่า **สัมมาทิฏฐิ** เพราะเห็นชอบ หรือเป็นเหตุเห็นชอบ หรือมีทิฏฐิงามนำสรรเสริญแห่งสัมมาทิฏฐินั้น หรือชื่อว่า **ทัสสนจริยาแห่งสัมมาทิฏฐิ** เพราะประพฤติด้วยการทำนิพพานให้ประจักษ์

(๒) ในอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น **สัมมาสังกัปปะ** (กุศลวิตก ๓) เป็นไฉน ความดำริในความออกจากกาม-เนกขัมมะ ๑ ความดำริในความไม่พยายาบท-อพยยาบท ๑ ความดำริในความไม่เบียดเบียน-อวิหิงสา ๑ นี้ท่านกล่าวว่า **สัมมาสังกัปปะ** เพราะดำริชอบ หรือเป็นเหตุดำริชอบหรือดำริดีนำสรรเสริญ หรือชื่อว่า **อภิโรปนจริยาแห่งสัมมาสังกัปปะ** เพราะประพฤติปลูกฝังจิตไว้ในอารมณ์นั้น

(๓) ในอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น **สัมมาวาจา** (วจีสัจจิต ๔) เป็นไฉน เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการพูดเท็จ ๑ เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการพูดต่อเสียด ๑ เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการพูดคำหยาบ ๑ เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการพูดเพื่อเจ้อ ๑ นี้ท่านกล่าวว่า **สัมมาวาจา** เพราะเจรจาชอบ หรือเป็นเหตุเจรจาชอบหรือเจรจาดีนำสรรเสริญด้วยการเว้นมิจฉาวาจา หรือชื่อว่า **ปริคคหจริยาแห่งสัมมาวาจา** เพราะประพฤติยิวจิตสังวร ๔ อย่างของสัมมาวาจานั้น

(๔) ในอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น **สัมมากัมมันตะ** (กายสุจจิต ๓) เป็นไฉน เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ๑ เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการลักทรัพย์ ๑ เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม ๑ นี้ท่านกล่าวว่า **สัมมากัมมันตะ** เพราะทำชอบ หรือเป็นเหตุทำชอบหรือการงานดีนำสรรเสริญด้วยการงานชอบ นั่นคือ การเว้นจากมิจฉากัมมันตะ หรือชื่อว่า **สมุฏฐานจริยาแห่งสัมมากัมมันตะ** เพราะประพฤติตั้งอยู่ในกายสังวร ๓ อย่าง

(๕) ในอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น **สัมมาอาชีวะ** เป็นไฉน อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ย่อมละอาชีวะที่ผิดสำเร็จความเป็นอยู่ด้วยอาชีวะที่ชอบนี้ท่านกล่าวว่า **สัมมาอาชีวะ** เพราะเลี้ยงชีพชอบ หรือเป็นเหตุเลี้ยงชีพชอบ หรือมีอาชีวะดีนำสรรเสริญด้วยการเว้นมิจฉาอาชีวะ หรือชื่อว่า **โวทานจริยาแห่งสัมมาอาชีวะ** เพราะประพฤติฟ่องแผ้ว หรือ **ปริสุทธจริยา-ประพฤติปริสุทธิ**

(๖) ในอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น **สัมมาวายามะ** เป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) ย่อมยังฉันทะให้เกิดขึ้น ย่อมพยายาม ปรารภความเพียร ประคองตั้งจิตไว้ เพื่อยังกุศลธรรมอันลามกที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น (๒) ย่อมยังฉันทะให้เกิดขึ้น ย่อมพยายาม ปรารภความเพียร ประคองตั้งจิตไว้ เพื่อละอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้ว (๓) ย่อมยังฉันทะให้เกิดขึ้น ย่อมพยายาม ปรารภความเพียร ประคองตั้งจิตไว้ เพื่อยังกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น (๔) ย่อมยังฉันทะให้เกิดขึ้น ย่อมพยายาม ปรารภความเพียร ประคองตั้งจิตไว้ เพื่อความตั้งมั่น เพื่อความไม่พินเพื่อน เพื่อความเจริญโดยยิ่ง เพื่อความไพบูลย์ เพื่อความเจริญ เพื่อความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว นี้ท่านกล่าวว่า **สัมมาวายามะ** เพราะ

พยายามชอบ หรือเป็นเหตุพยายามชอบ หรือพยายามดีนำสรรเสริญ หรือชื่อว่า **ปັคคหจริยาแห่งสัมมวายามะ** เพราะประพฤติประคองใจ

(๓) ในอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น **สัมมาสติ** เป็นโณน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย (๒) พิจารณาเห็นเวทนาทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย (๓) พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย (๔) พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสีย นี้ท่านกล่าวว่า **สัมมาสติ** เพราะระลึกรชอบ หรือเป็นเหตุระลึกรชอบ หรือระลึกรดีนำสรรเสริญ หรือชื่อว่า **อุปกฺฐานจริยาแห่งสัมมาสติ** เพราะประพฤติตั้งมั่น

(๔) ในอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น **สัมมาสมาธิ** เป็นโณน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลกรรม เข้า **ปฐมฌาน** มีวิตก วิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวก –**เอกกคตาแห่งจิต** อยู่ (๒) เข้า **ทุติยฌาน** อันเป็นความผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิ–**เอกกคตาแห่งจิต** อยู่ ภิกษุเป็นผู้มีอุเบกขา (๓) มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกายเพราะปีติสิ้นไป เข้า **ตติยฌาน** ที่พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญว่าผู้ได้ฌานนี้เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข–**เอกกคตาแห่งจิต** (๔) เข้า **จตุตถฌาน** อันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์และดับ โสมนัสโทมนัสก่อนๆ ได้ มีอุเบกขา–**เอกกคตาแห่งจิต** เป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ นี้ท่านกล่าวว่า **สัมมาสมาธิ** เพราะตั้งใจชอบ หรือเป็นเหตุตั้งใจชอบหรือตั้งใจดีนำสรรเสริญ หรือชื่อว่า **อวิกเขปจริยาแห่งสัมมาสมาธิ** เพราะประพฤติไม่ฟุ้งซ่าน

นี้ท่านกล่าวว่า **ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจจ์** ชื่อว่า **ญาณ** ด้วยอรรถว่ารู้ธรรมนั้น ชื่อว่า **ปัญญา** ด้วยอรรถว่ารู้ชัด เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาเครื่องทรงจำธรรมที่ได้สดับมาแล้ว คือ เครื่องรู้ชัดธรรมที่ได้สดับมาแล้วนั้นว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ชื่อว่า **สุตมยญาณ** ปัญญาในการทรงจำธรรมที่ได้สดับมาแล้ว ชื่อว่า **สุตมยญาณ** อย่างนี้

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า ในการพิจารณาหรือเจริญใน “**ปฏิบัติสัทธรรม**” นั้น ตามนัยในศาสตร์บริหารจัดการทางโลกนั้น เป็นเรื่อง “**การจัดการความรู้**” (Knowledge Management) นั่นคือ การเป็นผู้แยกแยะแจกธรรมด้วย “**ปัญญาแตกฉานแห่งปฏิสัมภิตา ๔**” ได้แก่ “**อตฺตปฺปฏิสัมภิตา** [ปัญญาแตกฉานในความหมายแห่งผล]–**ธมฺมปฺปฏิสัมภิตา** [ปัญญาแตกฉานในเหตุแห่งธรรมทั้งหลาย]–**นิรุตฺตปฺปฏิสัมภิตา** [ปัญญาแตกฉานในธรรมภาษาแห่งปรมัตตสัจจะ]–**ปฺปฏิภานปฺปฏิสัมภิตา** [ปัญญาแตกฉานด้วยญาณในแสงสว่างแห่งปัญญาหยั่งรู้]” อย่างไม่ก็ตาม การได้มาซึ่งปัญญาแตกฉานในทางพุทธศาสนานั้น มีความแตกต่างจากความเป็นอัจฉริยะหรือปราชญ์ทางโลก เพราะเป็นองค์ความรู้ที่เกิดจากการเจริญภาวนากรรมฐาน (ภาวนาปัญญา) ที่มีปัญญาเห็น

ธรรมตามเป็นจริงด้วยการประพฤติปฏิบัติ (อริยมรรคมีองค์ ๘) ด้วยศรัทธาและฉันทะ ความเลื่อมใส ตั้งมั่น
ในแนวความคิดทางสายกลางแห่ง “มัชฌิมาปฏิปทา” ที่มีประสิทธิภาพบรรลุสำเร็จด้วยฤทธิ์ซึ่งความรู้แจ้งด้วยการ
ตรัสรู้ถึง “จักขุ-ญาณ-วิชชา-ปัญญา-แสงสว่าง” ด้วยอรรถดังต่อไปนี้

- (๑) “จักขุ ๕” คือ คุณสมบัติความเป็นพระพุทธรเจ้า ได้แก่ (๑) มังสจักขุ-ตาเนื้อ (๒) ทิพพจักขุ-ตา
ทิพย์ (๓) ปัญญาจักขุ-ตาปัญญา (๔) พุทธจักขุ-ตาพระพุทธรเจ้า (๕) สมันตจักขุ-ตาเห็นรอบ
- (๒) “ญาณในวิปัสสนา-โสภตญาณ (ญาณ ๑๖)-วิปัสสนาญาณ ๘” คือ ปัญญาญาณอันเกิดจากการ
เจริญภาวนาที่ประกอบด้วย (๑) สมถภาวนา-สมถผละ (ฌานวิโมกข์) กับ (๒) วิปัสสนาภาวนา-
วิปัสสนาผละ (ญาณวิโมกข์)
- (๓) “วิชชา ๓” คือ ความรู้แจ้ง ความรู้วิเศษ ได้แก่ “บุพเพนิวาสานุสสติญาณ-จุตูปปาตญาณ-อาส
วักขยญาณ” และ “วิชชา ๘” คือ “วิปัสสนาญาณ (ญาณในวิปัสสนา) -มโนมยิทธิ (ฤทธิ์สำเร็จ
ด้วยใจ) -อิทธิวิธา (อิทธิวิธิ-แสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้) -ทิพโสต (หูทิพย์) -เจโตปริยญาณ (ความรู้
ที่กำหนดใจผู้อื่นได้) -บุพเพนิวาสานุสสติ (ระลึกชาติได้) -ทิพพจักขุ (ตาทิพย์) -อาสวักขย
ญาณ (ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ)”
- (๔) “ปัญญา ๓” คือ ความรอบรู้ ความรู้ทั่ว ความเข้าใจ ความรู้ซึ่ง ได้แก่ จินตามยปัญญา (โยนิโส
มนสิการ) -สุตมยปัญญา (ปรโตโฆสะ) -ภาวนามยปัญญา (วิปัสสนาญาณ)” นอกจากนี้ ยัง
รวมถึง “ปัญญา ๗ -อนุปัสสนา ๗” และ “ปัญญา ๑๐” ได้แก่ (๑) “ชวนปัญญา” -ปัญญาเร็ว
(สัมปัญญา) ด้วยเล่นไปในสังขารเข้าถึงวิปัสสนาและในวิสังขาร (๒) “นิพเพธิกปัญญา” -
ปัญญาทำลายกิเลส ด้วยความ เบื่อหน่าย ไม่พอใจ ไม่ยินดีในสังขารทั้งปวง (๓) “มหาปัญญา”
-ปัญญามาก ปัญญาใหญ่ ด้วยเห็นความเป็นของสูงถึงความเจริญความยิ่งใหญ่ (๔) “ตักข
ปัญญา” -ปัญญาคมกล้า ทำลายกิเลสได้ไว ไม่รับรองไว้ ย่อมละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด (๕)
“วิบูลปัญญา” -ปัญญากว้างขวาง ในอรรถ ธรรม ภาษา ปฏิภาณ อภิญญา นิพพาน (๖) “คัมภีร
ปัญญา” -ปัญญาลึกซึ้ง รู้ลึกซึ้งในชั้น ธาตุ อภิญญา นิพพาน (๗) “อัสสามันตปัญญา” -ปัญญา
ไม่ใกล้ เป็นปัญญาที่ละเอียดไม่ถูกครอบงำได้ (๘) “ปุถุปัญญา” -ปัญญาแน่นหนา ด้วยถ่อม
ธรรมทั้งหลายจนถึงนิพพาน (๙) “หาสปัญญา” -ปัญญาร่าเริง มีความร่าเริง แซ่มนั่น ยินดี
ปราโมทย์ (๑๐) “ปฏิสัมภิตา ๔” -ปัญญาแตกฉาน ด้วยสามารถ สัทธาธิมุต กายสักกั ทิฏฐิปัตตะ
- (๕) “อาโลโกสัจจะ ๑” (อาโลโก-อาโลกะ = แสงสว่าง) คือ แสงสว่างแห่งปัญญาหยั่งรู้ ด้วย
“ปัญญาทัตสนะ-ญาณทัตสนะ” (อนุปัสสนา ๗-ปัญญา ๗-ปัญญา ๑๐-มหาวิปัสสนา ๑๘)
เหมือนแสงสว่างมีอยู่แก่บุคคลเห็นอยู่ตามเป็นจริง ไม่ว่าจะเป็กลางหรือกลางคือก็ตาม หรือ
ด้วยการเจริญ “อาโลกสัจจะ มนสิกรโติ” นั่นคือ การทำให้ใจถึงแสงสว่าง มีแสงสว่างแห่ง
ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และแก้วมณี เป็นต้น ทั้งกลางวันหรือกลางคืน

ในกระบวนการเจริญภาวนากรรมฐานทางพระพุทธศาสนานั้น เมื่อพิจารณาในแง่ของปรัชญาแล้ว จะเห็นได้ว่าเป็นเรื่อง “จิตนิยม” (Mentalism) กับ “ลัทธิจิตนิยม” (Realism) ซึ่งหลักธรรมหลายๆ อย่าง กลายเป็น “ข้อสมมุติฐาน” (Hypothesis) “ทฤษฎี” (Theory) หรือ “หลักการ” (Principle) เชิงวิทยาศาสตร์ในศาสตร์สมัยใหม่หลายๆ สาขาในปัจจุบัน เพียงแต่สำหรับผู้เข้ามาศึกษาพระธรรมวินัยนี้ ต้องเกิดปัญญาในภูมิแห่งวิปัสสนากัมมัฏฐาน คือ “ภาวนามยปัญญา-ภาวนามยญาณ” ได้ตามเป็นจริง นั่นคือ มีภูมิปัญญาที่แก้กล้าใน “จิตตามยปัญญา-จิตตามยญาณ” กับ “สุดมยปัญญา-สุดมยญาณ” ดีพอแล้ว เพราะฉะนั้น คุณสมบัติบุคคลที่สำคัญยิ่งในการศึกษาพุทธธรรม คือ ความถึงพร้อมด้วย “นาถกรรมธรรม ๑๐” หมายถึง ธรรมทำที่พึง ธรรมสร้างที่พึง คุณธรรมที่ทำให้พึงตนได้ คือ “ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน” ได้แก่

- (๑) “ศีล” มีความประพฤติดี
- (๒) “พหุสัจจะ” ได้เล่าเรียนสดับฟังมาก
- (๓) “กัลยาณมิตรตตา” มีมิตรดีงาม
- (๔) “โสวัจจสตา” เป็นคนว่าง่าย พึงเหตุผล
- (๕) “กิงกรณียสุ ทักขตา” เอาใจใส่กิจธุระในหมู่คณะ
- (๖) “ธัมมกามตา” เป็นผู้ใฝ่ธรรม
- (๗) “วิริยะ” ขยันหมั่นเพียร
- (๘) “สันตุฎฐี” มีความสันโดษ
- (๙) “สติ” มีสติระลึกได้มั่นคง
- (๑๐) “ปัญญา” มีปัญญาเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

นอกจากนี้ ยังรวมถึง “คุณธรรมแห่งพหูสูต” หมายถึง ผู้ได้ยินได้ฟังมามาก คือ ทรงจำธรรมและรู้ศิลปวิทยา มาก ผู้เล่าเรียนมาก ผู้ศึกษามาก ผู้คงแก่เรียน ที่เรียกว่า “พหูสูตมีองค์ ๕” ได้แก่

- (๑) “พหูสูตตา” ได้ยินได้ฟังมาก
- (๒) “ธตา” ทรงจำไว้ได้
- (๓) “วจสา ปริจิตา” คล่องปาก
- (๔) “มนถานุเปกฺขิตา” เจนใจ
- (๕) “ทัญญูยา สุปฏิวิทฺธา” ขบได้ด้วยทฤษฎี

ฉะนั้น การพึ่งตนเอง ๑๐ ประการ เป็นเบื้องต้น มีความเป็นพหูสูตครบ ๕ องค์ เป็นเบื้องกลาง และมีนิพพานเป็นปรมัตถประโยชน์อยู่เบื้องปลาย ย่อมทำให้บุคคลนั้น มีปรีชาสามารถที่จะบรรลุสำเร็จใน “อริยมรรค” ได้เป็นที่สุด นั่นคือ ถึงพร้อมความตรัสรู้ถึง “สัมมาสัมโพธิญาณ” ได้อย่างแน่นอนในกาลอันใกล้ในชาตินี้ นอกจากนี้ ยังต้องมีพร้อมถึง “อภินณกปฏิบัติ ๓” ดังนี้

“อแปณณกปฏิปทา ๓” หมายถึง ข้อปฏิบัติที่ไม่ผิด ปฏิปทาที่เป็นส่วนแก่นสารเนื้อแท้ ซึ่งจะนำผู้ปฏิบัติให้ถึงความเจริญงอกงามในธรรม เป็นผู้ดำเนินอยู่ในแนวทางแห่งความปลอดภัยจากทุกข้ออย่างแน่นอนไม่ผิดพลาด ได้แก่

- (๑) “อินทริยสังวร” คือ การสำรวมอินทริย์ นั่นคือ ระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำใจ เมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทริย์ทั้ง ๖
- (๒) “โภชนเนมัตตัญญูตา” คือ ความรู้จักประมาณในการบริโภค นั่นคือ รู้จักพิจารณารับประทานอาหารเพื่อหล่อเลี้ยงร่างกายให้ทำกิจให้ชีวิตผาสุก มีใจเพื่อสนุกสนานมัวเมา
- (๓) “ชาคริยานุโยค” คือ การหมั่นประกอบความดี ไม่เห็นแก่นอน นั่นคือ ขยันหมั่นเพียร ตื่นตัวอยู่เป็นนิตย์ ชำระจิตมิให้มีนิวรณ์ พร้อมเสมอทุกเวลาที่จะปฏิบัติกิจให้ก้าวหน้าต่อไป

คุณธรรมในหลักธรรม “อแปณณกปฏิปทา ๓” นั้น ย่อมทำให้เกิดจิตอันยิ่งแห่งอธิจิตต์หรืออธิจิตตสิกขา ได้แก่ (๑) “สัมมาวายามะ” มีความถึงพร้อมด้วย ศรัทธาและฉันทะ-*สัมมปฺปธาน ๔* (๒) “สัมมาสติ” มีความถึงพร้อมด้วยสติสัมปชัญญะ-*สติปฏฐาน ๔* (๓) “สัมมาสมาธิ” มีความถึงพร้อมด้วยอุเบกขาและเอกัคคตาแห่งจิต-รูปฌาน ๔ ซึ่งทำให้เป็นผู้มีจิตใจเบิกบานปราศจาก “นิวรณ์-นิวรณ์ูปกิเลส” ดังนี้

- (๑) “กามฉันทะ” ย่อมละด้วย *เนกขัมมะ*-ความปลอดภัยไปรงจากสิ่งต่อเร้าเข้ายวน
- (๒) “พยาบาท” ย่อมละด้วย *อัพยาบาท*-ความไม่พยาบาท
- (๓) “ถิ่นมัทธะ” ย่อมละด้วย *อาโลกสัจญญา*-การกำหนดแสงสว่างแห่งปัญญาหยั่งรู้
- (๔) “อุทธัจจกุกกุกจะ” ย่อมละด้วย *อวิกเขปะ*-ความไม่ฟุ้งซ่าน
- (๕) “วิจิกิจฉา” ย่อมละด้วย *ธรรมววัตถาน*-ความกำหนดธรรม
- (๖) “อวิชชา” ย่อมละด้วย *ญาณ*-ปัญญารู้ชัด หรือ *วิชชา*-ความรู้แจ้ง
- (๗) “อรติ” ย่อมละด้วย *ความปรามอภัย*-ความยินดีขึ้นชอบ
- (๘) “อกุศลธรรมทั้งปวง” ย่อมละด้วย *กุศลธรรมทั้งปวง*-รูปฌาน ๔ รวมทั้ง อรูปฌาน ๔

เพราะฉะนั้น จิตที่อยู่ในสภาวะแห่งสมาธิในแต่ละระดับของรูปฌาน จึงเป็นเรื่องบ่งบอกระดับจิตที่บริสุทธิ์จากกิเลสทั้งหลาย ด้วยการเพ่งรูปร่างนิมิตเป็นอารมณ์แห่งกรรมฐาน โดยให้พิจารณาตามเกณฑ์ “การแจกปฏิสัมภิตา ๔ ด้วยรูปาวจรกุศลจิต” ดังนี้

ธรรมเป็นกุศล เป็นไฉน

(๑) โยคาวจรบุคคล เจริญมรรคปฏิบัติเพื่อเข้าถึงรูปภพ สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว **บรรลุปฐมฌาน** ที่มีปฐมวิกสิตเป็นอารมณ์ (ให้พิจารณาณ ๑๐ ที่เหลือในลักษณะเดียวกัน ได้แก่ อาโปกสิต-เตโชกสิต-วาโยกสิต-นิลกสิต-ปิตกสิต-โลหิตกสิต-โอทาทกสิต-อาโลกกสิต-อากาศกสิต และ มีรูปเป็นอารมณ์ หรือมีเสียงเป็นอารมณ์ มีกลิ่นเป็นอารมณ์ มีรสเป็นอารมณ์ มีโผฏฐัพพะเป็น อารมณ์ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ) ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ในสมย์ใด (ฌานมีองค์ ๕ คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตาแห่งจิต มีในสมย์นั้น) ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญฺณินทรีย์ มนินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัทธาพละ วิริยพละ สติพละ สมาธิพละ ปัญญาพละ หิริพละ โอตตปปะ อโลกะ อโทสะ อโมหะ อนภิชฌา อพยาปาทะ (สัมมาทิฏฐิ-หิริ-โอตตปปะ) กายปัสสัทธิ จิตตปัสสัทธิ กายลหุตา จิตตลหุตา กายมฺหุตา จิตตมฺหุตา กายกัมมัณฺญูตา จิตตกัมมัณฺญูตา กายปาคุณฺญูตา จิตตปาคุณฺญูตา กายชุกตา จิตตชุกตา สติสัมปชัญญะ สมณะ วิปัสสนา ปักคาหะ อวิกเขปะ มีในสมย์นั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า **ธัมมปฏิสัมภิตา** ความรู้แตกฉานในวิบากแห่งธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า **อถลปฏิสัมภิตา** บัญญัติแห่งธรรมเหล่านั้นย่อมมีด้วยนิรุตติใด ความรู้แตกฉานในอันกล่าวธัมมนิรุตตินั้น ชื่อว่า **นิรุตติปฏิสัมภิตา** บุคคลรู้แตกฉานซึ่งญาณเหล่านั้น ด้วยญาณใดว่า ญาณเหล่านั้นส่องเนื้อความนี้ ดังนี้ ความรู้แตกฉานในญาณทั้งหลายนั้น ชื่อว่า **ปฏิภาณปฏิสัมภิตา**

(๒) โยคาวจรบุคคล เจริญมรรคปฏิบัติเพื่อเข้าถึงรูปภพ สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว **บรรลุตุติยฌาน** ที่มีปฐมวิกสิตเป็นอารมณ์ (มีรูปเป็นอารมณ์ หรือมีเสียงเป็นอารมณ์ มีกลิ่นเป็นอารมณ์ มีรสเป็นอารมณ์ มีโผฏฐัพพะเป็น อารมณ์ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ) เป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติ ผ่องใส เพราะวิตกวิจารณ์สงบ เป็นธรรมเอกมุขขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ในสมย์ใด (ฌานมีองค์ ๔ คือ วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตาแห่งจิต มีในสมย์นั้น) ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญฺณินทรีย์ มนินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัทธาพละ วิริยพละ สติพละ สมาธิพละ ปัญญาพละ หิริพละ โอตตปปะ อโลกะ อโทสะ อโมหะ อนภิชฌา อพยาปาทะ (สัมมาทิฏฐิ-หิริ-โอตตปปะ) กายปัสสัทธิ จิตตปัสสัทธิ กายลหุตา จิตตลหุตา กายมฺหุตา จิตตมฺหุตา กายกัมมัณฺญูตา จิตตกัมมัณฺญูตา กายปาคุณฺญูตา จิตตปาคุณฺญูตา กายชุกตา จิตตชุกตา สติสัมปชัญญะ สมณะ วิปัสสนา ปักคาหะ อวิกเขปะ มีในสมย์นั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า **ธัมมปฏิสัมภิตา** ความรู้แตกฉานในวิบากแห่งธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า **อถลปฏิสัมภิตา** บัญญัติแห่งธรรมเหล่านั้นย่อมมีด้วยนิรุตติใด ความรู้แตกฉานในอันกล่าวธัมมนิรุตตินั้น ชื่อว่า **นิรุตติปฏิสัมภิตา** บุคคลรู้แตกฉานซึ่งญาณเหล่านั้น ด้วยญาณใดว่า ญาณเหล่านั้นส่องเนื้อความนี้ ดังนี้ ความรู้แตกฉานในญาณทั้งหลายนั้น ชื่อว่า **ปฏิภาณปฏิสัมภิตา**

(๓) โยคาวจรบุคลล เจริญมรรคปฏิบัติเพื่อเข้าถึงรูปภพ สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว
บรรลุดุคตนิยามาน ที่มีปฏิวิกิจเป็นอารมณ์ (มีรูปเป็นอารมณ์ หรือมีเสียงเป็นอารมณ์ มีกลิ่นเป็นอารมณ์ มีรส
เป็นอารมณ์ มีโผฏฐัพพะเป็น อารมณ์ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ) เป็นไปในภายใน เป็น
ธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตกวิจารณ์สงบ เป็นธรรมเอกผุดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิด
แต่สมาธิ อยู่ในสมัยใด (ฉานมีองค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตาแห่งจิต มีในสมัยนั้น) ผัสสะ เวทนา สัญญา
เจตนา จิต วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญฺญินทรีย์ มนินทรีย์
โสมนัสสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัทธาพละ วิริย
พละ สติพละ สมาธิพละ ปัญญาพละ หิริพละ โอตตปฺปะปะ อโลกะ อโทสะ อโมหะ อนภิชฌา อภัยปาปะ
(สัมมาทิฏฐิ-หิริ-โอตตปฺปะปะ) กายปัสสัทธิ จิตตปัสสัทธิ กายลหุตา จิตตลหุตา กายมฺหุตา จิตตมฺหุตา
กายกัมมัณฺญตา จิตตกัมมัณฺญตา กายปาคุณฺญตา จิตตปาคุณฺญตา กายชุกตา จิตตชุกตา สติสัมปชัญญะ สมณะ
วิปัสสนา ปักคาหะ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า **ธัมมปฏิสัมภิตา** ความรู้แตกฉานในวิปาก
แห่งธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า **อรรถปฏิสัมภิตา** บัญญัติแห่งธรรมเหล่านั้นย่อมมีด้วยนิรุตติใด ความรู้แตกฉานใน
อันกล่าวธัมมนิรุตตินั้น ชื่อว่า **นิรุตติปฏิสัมภิตา** บุคคลรู้แตกฉานซึ่งญาณเหล่านั้น ด้วยญาณใดว่า ญาณ
เหล่านั้นต้องเนื้อความนี้ ดังนี้ ความรู้แตกฉานในญาณทั้งหลายนั้น ชื่อว่า **ปฎิภาณปฏิสัมภิตา**

(๔) โยคาวจรบุคลล เจริญมรรคปฏิบัติเพื่อเข้าถึงรูปภพ สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว
บรรลุดุคตนิยามาน ที่มีปฏิวิกิจเป็นอารมณ์ (มีรูปเป็นอารมณ์ หรือมีเสียงเป็นอารมณ์ มีกลิ่นเป็นอารมณ์ มี
รสเป็นอารมณ์ มีโผฏฐัพพะเป็น อารมณ์ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใดๆ) ซึ่งเป็นฉานที่พระอริย
เจ้าทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข ดังนี้ อยู่ในสมัยใด (ฉานมี
องค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตาแห่งจิต มีในสมัยนั้น) ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา
สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญฺญินทรีย์ มนินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ สัมมาทิฏฐิ
สัมมาสังกัปปะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัทธาพละ วิริยพละ สติพละ สมาธิพละ ปัญญาพละ หิริ
พละ โอตตปฺปะปะ อโลกะ อโทสะ อโมหะ อนภิชฌา อภัยปาปะ (สัมมาทิฏฐิ-หิริ-โอตตปฺปะปะ) กายปัสสัทธิ
จิตตปัสสัทธิ กายลหุตา จิตตลหุตา กายมฺหุตา จิตตมฺหุตา กายกัมมัณฺญตา จิตตกัมมัณฺญตา กายปาคุณฺญตา
จิตตปาคุณฺญตา กายชุกตา จิตตชุกตา สติสัมปชัญญะ สมณะ วิปัสสนา ปักคาหะ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น
ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า **ธัมมปฏิสัมภิตา** ความรู้แตกฉานในวิปากแห่งธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า **อรรถปฏิสัมภิตา**
บัญญัติแห่งธรรมเหล่านั้นย่อมมีด้วยนิรุตติใด ความรู้แตกฉานในอันกล่าวธัมมนิรุตตินั้น ชื่อว่า **นิรุตติ
ปฏิสัมภิตา** บุคคลรู้แตกฉานซึ่งญาณเหล่านั้น ด้วยญาณใดว่า ญาณเหล่านั้นต้องเนื้อความนี้ ดังนี้ ความรู้
แตกฉานในญาณทั้งหลายนั้น ชื่อว่า **ปฎิภาณปฏิสัมภิตา**

ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวได้ว่า “รูปาวจรกุศลจิตตาน” (จิตตวิสุทธิ ข้อ ๒ ในวิสุทธิ ๙) ในฉานแต่ละขั้นนั้น เป็น
เกณฑ์วัดหรือบ่งชี้ระดับความบริสุทธิ์หมดจดจากอกุศลธรรมทั้งหลายมากน้อยแค่ไหน ซึ่งก่อนหน้านั้น ผู้
บำเพ็ญเพียรภาวนาต้องเจริญธรรมด้วย “ศีลสัมปทา-ปาริสุทธิศีล ๔” (ศีลวิสุทธิ ข้อ ๑ ในวิสุทธิ ๙) ดังนี้

“ปาริสุทธิศีล” หมายถึง ศีลเป็นเครื่องทำให้บริสุทธิ์ ศีลเป็นเหตุให้บริสุทธิ์ หรือความประพฤติกุศลวิสุทธิ
ที่จัดเป็นศีล มี ๔ อย่าง คือ (๑) **ปาฏิโมกขสังวรศีล** ศีลคือความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ เว้นจากข้อ
ห้าม ทำตามข้ออนุญาต ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย (๒) **อินทริยสังวรศีล** ศีลคือความ
สำรวมอินทริย ระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำ เมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทริยทั้ง ๖ (๓) **อาชีวนปาริ
สุทธิศีล** ศีลคือความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ เลี้ยงชีวิตโดยทางสุจริตชอบธรรม เช่น ไม่หลอกลวงเขาเลี้ยง
ชีพ และ (๔) **ปัจจัยสันนิสิตศีล** ศีลอันเนื่องด้วยปัจจัย ๔ ได้แก่ **ปัจจัยปัจฉิมวาท** คือ พิจารณาใช้สอย
ปัจจัยสี่ ให้เป็นไปเพื่อประโยชน์ตามความหมายของสิ่งนั้น ไม่บริโภคด้วยตัณหา

ตามนัยนี้ หมายถึง ผู้บำเพ็ญเพียรภาวนาได้ผ่านขั้นตอนแห่ง (๑) “**อธิศีลสิกขา**” ได้แก่ สัมมาวาจา-
สัมมากัมมันตะ-สัมมาอาชีวะ กับ (๒) “**อธิจิตตสิกขา**” ได้แก่ สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ ซึ่งใน
อันดับต่อไป คือ (๓) “**อธิปัญญาสิกขา**” ได้แก่ สัมมาทิฐิ-สัมมาสังกัปปะ อันเป็นขั้นตอน เริ่มจากข้อที่ ๓
ถึงข้อที่ ๙ ในวิสุทธิ ๙ ซึ่งเป็นขั้นตอนความรู้แจ้งใน “**อริยสัจ ๔**” (**ทุกข-สมุทัย-นิโรธ-มรรค**) พร้อมด้วย
“**กิจในอริยสัจ ๔**” (**ปริยญา-การกำหนดรู้ เป็นกิจในทุกข ๑ ปหานะ-การละ เป็นกิจในสมุทัย ๑ สัจฉิกิริยา-
การทำให้แจ้ง เป็นกิจในนิโรธ ๑ ภาวนา-การเจริญ เป็นกิจในมรรค ๑**) ดังนี้

(๓) “**ทิฐิวินิวิธาน**” ความหมัดจดแห่งทิฐิ คือ ความรู้เข้าใจมองเห็นนามรูปตามสภาวะที่เป็นจริงเป็น
เหตุข่มความเข้าใจผิดว่าเป็นสัตว์บุคคลเสียได้ เริ่มดำรงในภูมิแห่งความไม่หลงผิด จัดเป็นขั้น
กำหนดทุกขสัจ (นามรูปปริจเฉทญาณ ข้อ ๑ ในญาณ ๑๖)

(๔) “**กัณฑวิตรณวิสุทธิ**” ความหมัดจดแห่งญาณเป็นเหตุข้ามพ้นความสงสัย ความรู้ใน “**ปัจฉยาการ
๑๒-ปฏิจจนูปบาท ๑๒**” ย่อมข้ามมลทิน ความบริสุทธิ์ขั้นที่ทำให้กำจัดความสงสัยได้ คือ
กำหนดรู้ปัจจัยแห่งนามรูปได้แล้วจึงสิ้นสงสัยในกาลทั้ง ๓ (**อัทธา ๓** ได้แก่ **อนาคตอัทธา = ชาติ-
ชรามรณะ** พร้อมด้วย **อกุศลผลวิบาก = โสกะ-ปริเทวะ-ทุกขะ-โทมนัสสะ-อุปายาสะ** เป็นส่วน
เบื้องบน ๑ **อดีตอัทธา = อวิชชา-สังขาร** เป็นส่วนเบื้องต่ำ ๑ **ปัจจุบันอัทธา = วิญญาณ-นามรูป-
สพายตนะ-ผัสสะ-เวทนา-ตัณหา-อุปาทาน-ภพ** เป็นส่วนเบื้องขวางคือท่ามกลาง ๑) ข้อนี้ตรงกับ
“**ธรรมฐิติญาณ-ยถาภูตญาณ-สัมมาทัสสนะ**” จัดเป็นขั้นกำหนดสมุทัยสัจ (ปัจจัยปริคคหญาณ
ข้อ ๒ ในญาณ ๑๖)

- (๕) “**มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ**” ความหมจดจแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง คือ เริ่มเจริญวิปัสสนาต่อไปด้วยพิจารณาภาว จนมองเห็นความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปแห่งสังขารทั้งหลาย อันเรียกว่า “**อุท্থัพพยานุปีสสนา**” เป็นตรณวิปัสสนา คือวิปัสสนาญาณอ่อนๆ แล้วมีวิปัสสนูปกิเลส เกิดขึ้น กำหนดได้ว่าอุปกิเลสทั้ง ๑๐ แห่งวิปัสสนานั้นมิใช่ทาง ได้แก่ โภกาส-แสงสว่าง ๑ ญาณ-ความรู้หยั่งรู้ ๑ ปีติ-ความอิ่มใจ ๑ ปีสัทธา-ความสงบ ๑ สุข-ความสุข ๑ อธิโมกษ์-ความน้อมใจเชื่อ ๑ ปักคหะ-ความเพียร ๑ อุปฏิฐาน-ความตั้งมั่นแห่งสติ ๑ อุเบกขา-ความวางเฉย ๑ นิกันติ-ความใคร่ความพอใจ ๑ ส่วนวิปัสสนาที่เริ่มดำเนินเข้าสู่วิถีนั้นแลเป็นทางถูกต้อง เตรียมที่จะประกอบจิตไว้ในวิถี คือ เป็นปทัฏฐานใน “**วิปัสสนาญาณ**” นั้นต่อไป ขั้นนี้จัดเป็นขั้นกำหนดมัคคสังจ (สัมมสนญาณ-อุท্থัพพยานุปีสสนา ข้อ ๑-ข้อ ๔ ในญาณ ๑๖)
- (๖) “**ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ**” ความหมจดจแห่งญาณอันรู้เห็นทางดำเนิน คือ ประกอบความเพียรในวิปัสสนาญาณทั้งหลายเริ่มแต่อุท্থัพพยานุปีสสนาญาณที่พ้นจากอุปกิเลสดำเนินเข้าสู่วิถีทางแล้วนั้น เป็นต้นไป จนถึง “**สังจานุโลมิกญาณ-อนุโลมญาณ**” อันเป็นที่สุดแห่งวิปัสสนา ต่อแต่นี้ก็จะเกิด “**โคตรกญาณ**” คั่นระหว่างวิสุทธิตั้งนี้กับข้อสุดท้าย เป็นหัวข้อแห่ง “**ความเป็นปุลุชน**” กับ “**ความเป็นอริยบุคคล**” โดยสรุป วิสุทธิตั้งนี้ก็คือ “**วิปัสสนาญาณ ๕**” (ข้อ ๔-๑๔ ในญาณ ๑๖) ได้แก่ (๑) **อุท্থัพพยานุปีสสนาญาณ**-ญาณอันตามเห็นความเกิดและความดับ (๒) **ภังคานุปีสสนาญาณ**-ญาณอันตามเห็นความสลาย (๓) **ภยตูปปฏิฐานญาณ**-ญาณอันมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว (๔) **อาทีนวานุปีสสนาญาณ**-ญาณอันค้ำนั่งเห็นโทษ (๕) **นิพพิทานุปีสสนาญาณ**-ญาณอันค้ำนั่งเห็นด้วยความหน่าย (๖) **มูญจิตกัมยตาญาณ**-ญาณอันค้ำนั่งด้วยใครจะพ้นไปเสีย (๗) **ปฏิบัติสังขานุปีสสนาญาณ**-ญาณอันค้ำนั่งพิจารณาหาทาง (๘) **สังขารูปกขาญาณ**-ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร และ (๙) **สังจานุโลมิกญาณ** หรือ **อนุโลมญาณ**-ญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่การหยั่งรู้อริยสังจ
- (๗) “**ญาณทัสสนวิสุทธิ**” ความหมจดจแห่งญาณทัสสนะ คือ ความรู้ใน “**อริยมรรค ๘**” หรือ “**มรรคญาณ**” อันเกิดถัดจาก “**โคตรกญาณ**” เป็นต้นไป เมื่อมรรคเกิดแล้วผลจิตแต่ละอย่างย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไปจาก “**มรรคญาณ**” (ข้อ ๑๕ ในญาณ ๑๖) นั้นๆ ได้แก่
- (๑) “**โสดาปัตติมรรคญาณ**” คือ มรรคอันให้ถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพานที่แรก [**อัญญมัคคังควิภาวนญาณ** ญาณคือทำให้แจ้งซึ่งองค์แห่งมรรค ๘] มรรคอันให้ถึงความเป็นพระโสดาบัน เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ ได้แก่ “**สักกายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลพตปรามาส**” หรือ **สักกายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลพตปรามาส-ทิฏฐานุสัย-วิจิกิจฉานุสัย**

(๒) “สกทาคามิมรรคญาณ” คือ มรรคอันให้ถึงความ เป็นพระสกทาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ ข้อต้น กับทำ “ราคะ-โทสะ-โมหะ” [อภุศลมูล ๓] นั่นคือ “คิด-โกรธ-หลง” ให้เบาบางลง หรือ กามราคสังโยชน์-ปฏิฆสังโยชน์อย่างหยาบ-กามราคานุสัย-ปฏิฆานุสัยอย่างหยาบ

(๓) “อนาคามิมรรคญาณ” คือ มรรคอันให้ถึงความ เป็นพระอนาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์เบื้องต้นได้ทั้ง ๕ ได้แก่ “สักกายทิฎฐิ-วิจิกิจฉา-สีลพทปราคาส-กามราคะ-ปฏิฆะ” หรือ กามราคสังโยชน์-ปฏิฆสังโยชน์อย่างละเอียด-กามราคานุสัย-ปฏิฆานุสัยอย่างละเอียด

(๔) “อรหัตตมรรคญาณ” คือ มรรคอันให้ถึงความ เป็นพระอรหันต์ เป็นเหตุละสังโยชน์ได้หมดทั้ง ๑๐ ได้แก่ “สักกายทิฎฐิ-วิจิกิจฉา-สีลพทปราคาส-กามราคะ-ปฏิฆะ-รูปราคะ-อรูปราคะ-มานะ-อุทธัจจะ-อวิชชา” หรือ รูปราคะ-อรูปราคะ-มานะ-อุทธัจจะ-อวิชชา-มานานุสัย-ภวราคานุสัย-อวิชชานุสัย

เพราะฉะนั้น “ความเป็นอริยบุคคล” ย่อมเกิดขึ้นโดยวิสุทธิข้อนี้ เป็นอันบรรลุผลที่หมายสูงสุดแห่งวิสุทธิ หรือ “ไตรสิกขา” (ศีล-สมาธิ-ปัญญา) หรือการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น และในอันดับต่อไปก็เป็นการเจริญ “ผลญาณ” คือ ความหยั่งรู้ที่เป็นผลสำเร็จของพระอริยบุคคลชั้นนั้นๆ ได้แก่ โสดาปัตติผล-สกทาคามีผล-อนาคามีผล-อรหัตตผล ส่วนอันดับสุดท้าย คือ “ปัจจบวกขณญาณ” (เรียกอีกชื่อว่า “ญาณทัสสนะอันมีปรีวัฏฐิ ๓-มีอาการ ๑๒” ประกอบด้วย “ญาณ ๓” ได้แก่ สัจจญาณ-หยั่งรู้สัจจะ ๑ กิจจญาณ-หยั่งรู้กิจ ๑ กตญาณ-หยั่งรู้การอันทำแล้ว ๑ เพื่อเข้าตรวจสอบกับ “กิจในอริยสัจจ์ ๔” ได้แก่ ปริญญา-การกำหนดรู้ เป็นกิจในทุกข์ ๑ ปหานะ-การละ เป็นกิจในสมุทัย ๑ สัจจิกิริยา-การทำให้แจ้ง เป็นกิจในนิโรธ ๑ ภาวนา-การเจริญ เป็นกิจในมรรค ๑) หมายถึง ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน คือ (๑) ตำรวจรู้ “มรรคผล” (๒) กิเลสที่ละแล้ว (๓) กิเลสที่เหลืออยู่ และ (๔) นิพพาน เว้นแต่ว่าพระอรหันต์ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่ ซึ่งเรียกอีกชื่อว่า “ญาณทัสสนะ ๑๕” ส่วนวิปัสสนาญาณอันดับสุดท้าย คือ “อาสวัชชญาณ” (ข้อ ๓ ในวิชชา ๓ ข้อ ๘ ในวิชชา ๘ ข้อ ๖ ในอภิญญา ๖ คือ เป็นความรู้ที่พระพุทธเจ้าได้ในยามสุดท้ายแห่งราตรี วันตรัสรู้) หมายถึง ญาณหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ๑ ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ ๑ ความตรัสรู้ ๑

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า กระบวนการสืบค้นความจริง หรือ “อริยสังฆธรรม” ในทางธรรมของพระพุทธศาสนา นั้น เป็นเรื่อง “การกำหนดจิตแห่งสติสัมปชัญญะพิจารณาความแปรปรวนแห่งจิตที่สหระคด้วยกิเลสตัณหา” คำว่า “จิตแห่งสติสัมปชัญญะ” คือ จิตตัววิปัสสนาอันเป็นสมาธิในวิปัสสนา แต่ส่วนคำว่า “จิตสหระคด้วยกิเลสตัณหา” คือ ภาวะจิตของตนเองที่ถูกครอบงำด้วย “กิเลสนิวรณ์” หรือ “อกุศลธรรมทั้งปวง” ที่เรียกอีกอย่างว่า “อุปกิเลส-นิวรณ์อุปกิเลส” ซึ่งมีความแตกต่างจากกระบวนการแสวงหาความรู้ในทางโลก อันเป็น “ปัญญาสามัญ” –จิตเป็นเจตนาปรุงแต่งขึ้นเป็นความนึกคิดที่สัมปยุตต์ด้วยกิเลสตัณหา ฉันทราคะ ทิฏฐิ หรือ อวิชชา ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้นเพื่อความอยู่รอดในสังคม ที่ยากที่จะประกอบด้วย “สัมมาทิฏฐิ-สัมมาสังกัปปะ” โดยภาพรวมจึงมักเป็น “อกุศลวิตก ๓” หมายถึง ความตริตริกที่เป็นอกุศล ความนึกคิดที่ไม่ดี ได้แก่ (๑) “กามวิตก” คิดแสร้งไปในทางกาม หาทางปรนปรีอตน (๒) “พยาบาทวิตก” ความตริตริกในทางคิดร้ายต่อผู้อื่น ความคิดนึกในทางขัดเคืองชิงชัง ไม่ประกอบด้วยเมตตา (๓) “วิหิงสาวิตก” ความตริตริกในทางเบียดเบียน ความคิดในทางทำลายหรือก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น หรืออีกนัยหนึ่ง หมายถึง “มโนทุจริต ๓” หมายถึง ประพฤติชั่วด้วยใจ ความทุจริตทางใจ ได้แก่ (๑) “อภิชฌา” คือ ความเพ่งเล็งอยากได้จ้องจะเอาของเขา (๒) “พยาบาท” คือ ความขัดเคืองคิดร้าย (๓) “มิจฉาทิฏฐิ” คือ ความเห็นผิดจากคลองธรรม แต่อย่างไรก็ตาม มนุษย์ส่วนใหญ่พิจารณาเห็นว่า “อกุศลวิตก ๓” กับ “มโนทุจริต ๓” (รวมทั้ง กายทุจริต ๓ และ วาจทุจริต ๔) เป็นเรื่องปกติทางวิสัยโลกไป คือ มีความหวั่นไหวไปตามกระแส “โลกธรรม ๘” หมายถึง ธรรมที่มีประจำโลก ธรรมคาของโลก ธรรมที่ครอบงำสัตว์โลกและสัตว์โลกก็เป็นไปตามมัน ได้แก่ “มีลาภ-ไม่มีลาภ-มียศ-ไม่มียศ-นิทานา-สรรเสริญ-สุข-ทุกข์” นั่นคือ มีธรรมทั้งส่วนที่เป็นสิ่งน่าปรารถนา “อิฏฐารมณ์” คือ อารมณ์ที่น่าปรารถนา สิ่งที่คนอยากได้อยากพบ แสดงในแง่ “กามคุณ ๕” ได้แก่ “รูป-เสียง-กลิ่น-รส-โผฏฐัพพะ” ที่น่ารักใคร่ น่าชอบใจ แสดงในแง่โลกธรรม ได้แก่ ลาภ-ยศ-สรรเสริญ-และ-ความสุข ซึ่งสลับปรับเปลี่ยนกับธรรมที่เป็นสิ่งไม่น่าปรารถนา “อนิฏฐารมณ์” คือ อารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา สิ่งที่คนไม่อยากจะได้ไม่อยากจะพบ แสดงในแง่ตรงข้ามกับ “กามคุณ ๕” ได้แก่ “รูป-เสียง-กลิ่น-รส-โผฏฐัพพะ” ที่ไม่น่ารักใคร่ ไม่น่าชอบใจ แสดงในแง่โลกธรรม ได้แก่ ความเสื่อมลาภ-ความเสื่อมยศ-การนินทา-และ-ความทุกข์ ฉะนั้น ความหมุนเวียนสลับเปลี่ยนไปมาระหว่าง “อิฏฐารมณ์” กับ “อนิฏฐารมณ์” ทำให้ปุถุชนธรรมดา นึกคิดว่าเป็นความจริงที่ยอมรับได้ ไม่ได้คิดเป็นสิ่งผิดปกติจากธรรมชาติที่เป็นจริง คือ ความเห็นอันสหระคด้วย “ทิฏฐิ” หรือ ความเห็นถือผิด ที่ผิดเพี้ยนจากความเป็นจริง จนถึงวิปตาสหรือวิปริตไป

อย่างไรก็ตาม องค์ความรู้ทางโลก “ปัญญาสามัญ” ถ้าประกอบด้วย “จริยธรรม-จรรยาบรรณอาชีพ” ก็เป็นความรู้ที่ไม่ผิดศีลธรรมทางศาสนา พระพุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธองค์ความรู้ที่เป็นศาสตร์บริสุทธิ์ (ปรมาตถ์) อย่างเช่น กระบวนการพัฒนาทักษะการคิดทั้งขั้นพื้นฐานและขั้นสูง ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ซึ่งเรียกว่า “จินตมยปัญญา” คือ ขบคิดด้วยเหตุผลสืบในตนเองด้วย “โยนิโสมนสิการ” กับ “สุตมยปัญญา” คือ องค์ความรู้เกิดจากการสืบค้นจากแหล่งทั้งที่เป็นบุคคลผู้รู้ “ปร โด โฆสะ” หรือเอกสารต่างๆ แต่ในทางธรรมนั้น ให้ถือว่า “จินตมยปัญญา” เรียกว่า “จินตมยญาณ” คือ เกิดปัญญาหยั่งรู้ด้วย “โยนิโสมนสิการ” ที่สืบเนื่องใน

ตนเองด้วยวิปัสสนากัมมัฏฐาน และ “**สุตมยปัญญา**” เรียกว่า “**สุตมยญาณ**” คือ เกิดปัญญาหยั่งรู้ด้วย “**ปรโตโมสะ**” เช่น **อภิถุญญธรรม-ธรรม**ทั้งหลายอันควรรู้อย่าง ที่สืบเนื่องในตนเองด้วยวิปัสสนากัมมัฏฐาน ที่ทำให้เกิด “**วิปัสสนาภูมิ-ปัญญาภูมิ**” หรือ “**ญาณในวิปัสสนา**” ทั้งหลาย เมื่อเจริญวิปัสสนาด้วยทำให้มาก ย่อมเกิด “**ปัญญาญาณ**” ต่างๆ อีกมากมายตามมาเช่นกัน ซึ่งเรียกว่า “**ภาวนามยปัญญา-ภาวนามยญาณ**” ซึ่งประกอบด้วย (๑) “**โลกียญาณ**” ได้แก่ ญาณที่อยู่เหนือจาก “**โลกุตตรธรรม**” และ “**อาสวักขยญาณ**” และ (๒) “**โลกุตตรญาณ**” ได้แก่ “**มรรคญาณ-มรรค ๔**” (โสดาปัตติมรรคญาณ-สกทาคามีมรรคญาณ-อนาคามีมรรคญาณ-อรหัตตมรรคญาณ) ๑ “**ผลญาณ-ผล ๔**” (โสดาปัตติผลญาณ-สกทาคามีผลญาณ-อนาคามีผลญาณ-อรหัตตผลญาณ) ๑ “**นิพพาน-นิพพาน ๒**” (สุกขาภิเสตนิพพาน-อนุภาภิเสตนิพพาน) และ “**อาสวักขยญาณ**” ๑ กล่าวโดยสรุป ทั้ง “**จินตามยปัญญา**” กับ “**สุตมยปัญญา**” นั้น ย่อมกลายเป็นปทัฏฐานให้บรรลุสำเร็จถึง “**ภาวนามยปัญญา**” นั่นคือ ปัญญาทั้ง ๒ ฝ่าย ต่างเป็นปัจจัยเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เพื่อความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ด้วยประการฉะนี้

ประการสุดท้าย เมื่อเจริญบำเพ็ญเพียรภาวนาอย่างเหมาะสมแก่กรรมดีแล้ว ย่อมเกิด “**ปัญญาเห็นธรรม**” และ “**ปัญญาตรัสรู้**” ได้ในธรรมทั้งหลายตามเป็นจริงไม่ผิดเพี้ยนจาก “**กฏธรรมชาติ**” ธรรมทั้งหลายที่ผุดขึ้นในภูมิแห่งวิปัสสนานั้น ต้องไม่ขัดแย้งกับพระสัจตสุตาสัน ซึ่งต้องเป็นไปตามเงื่อนไขอย่างมีเหตุผล ที่เรียกว่า “**ลักษณะตัดสินธรรมวินัย ๗-หลักกำหนดธรรมวินัย ๗**” คือ ธรรมเหล่านั้นต้องเป็นไปเพื่อการต่อไปนี้

- (๑) “**เอกัณตนิพพิทา**” ความหน่ายสิ้นเชิง-ไม่หลงไหลเคลิบเคลิ้ม
- (๒) “**วิราคะ**” ความคลายกำหนด-ไม่ยึดติดรัดตัวเป็นอิสระ
- (๓) “**นิโรธ**” ความดับ-หมดกิเลสหมดทุกข์
- (๔) “**อุปสมะ**” ความสงบ
- (๕) “**อภิถุญา**” ความรู้อย่าง-ความรู้ชัด
- (๖) “**สัมโพธิ**” ความตรัสรู้
- (๗) “**นิพพาน**” การดับกิเลสและกองทุกข์

หรือมิฉะนั้น ธรรมทั้งหลายเหล่านั้นก็ต้องเป็นไปเพื่อการต่อไปนี้ (๑) “**วิราคะ**” คือ ความคลายกำหนด ความไม่ติดพัน เป็นอิสระ มิใช่เพื่อความกำหนดข้อมใจ หรือเสริมความคิดใคร่ (๒) “**วิสังโยค**” คือ ความหมดเครื่องผูกมัด ความไม่ประกอบทุกข์ มิใช่เพื่อผูกมัด หรือประกอบทุกข์ (๓) “**อปจยะ**” คือ ความไม่พอกพูนกิเลส มิใช่เพื่อพอกพูนกิเลส (๔) “**อัปปิจจตา**” คือ ความอยากอันน้อย ความมักน้อย มิใช่เพื่อความอยากอันใหญ่ ความมักใหญ่ หรือมักมากอยากใหญ่ (๕) “**สันตมุขี**” คือ ความสันโดษ มิใช่เพื่อความไม่สันโดษ (๖) “**ปวิเวก**” คือ ความสงัด มิใช่เพื่อความคลุกคลีอยู่ในหมู่ (๗) “**วิริยารัมภะ**” คือ การประกอบความเพียร มิใช่เพื่อความเกียจคร้าน (๘) “**สุภรตา**” คือ ความเลี้ยงง่าย มิใช่เพื่อความเลี้ยงยาก เพราะฉะนั้น หัวใจแก่นแท้ของพระศาสนา คือ “**ความไม่ประมาท-อัปมาทะ**” นั่นคือ “**ความไม่ประมาทปัญญาและชีวิต**” เป็นสำคัญยิ่ง

กล่าวโดยสรุป กระบวนการผสมกลมกลืนกันระหว่างองค์ความรู้ทางโลกกับทางธรรมนั้น เป็นเรื่องเซวัญปัญญา ไหวพริบ ปฏิภาณ ในการต่อยอดทางปัญญาให้เจริญไพบุลย์ยิ่งขึ้น จนก้าวถึงขั้น “ความเป็นอริยสาวกของพระพุทธเจ้า” ที่เรียกว่า “พระอรหันตจีนาสพ” (พหูสูต-สัพพัญญู ปราชญ์มุณี รวมทั้ง พระปัจเจกพุทธเจ้า) ส่วนทางโลกนั้น คือ “ความเป็นนักวิทยาศาสตร์หรือปราชญ์ผู้รอบ” ที่เรียกสามัญว่า นักวิชาการ ผู้สันตตกรณี ผู้ชำนาญการ ผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งคนเหล่านี้ยังประกอบด้วย “มิจฉัตตะ ๑๐” หมายถึง สิ่งที่ผิด สภาวะที่ผิด ได้แก่ มิจฉาทิฏฐิ-มิจฉาสังกัปปะ-มิจฉาวาจา-มิจฉากัมมันตะ-มิจฉาอาชีวะ-มิจฉาวายามะ-มิจฉาสติ-มิจฉาสมาธิ-มิจฉาญาณ-มิจฉาวิมุตติ ในทางตรงกันข้าม พระอริยสาวกของพระพุทธเจ้านั้น เป็นผู้ถึงพร้อมด้วย “สัมมัตตะ ๑๐” หมายถึง สิ่งที่ถูกต้อง สภาวะที่ถูกต้อง ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ-สัมมาสังกัปปะ-สัมมาวาจา-สัมมากัมมันตะ-สัมมาอาชีวะ-สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ-สัมมาญาณ-สัมมาวิมุตติ นอกจากนี้ข้อประพฤติปฏิบัติอันเป็นสัมมาปฏิบัติทาทอันยิ่งด้วย “มัชฌิมาปฏิปทา-อริยมรรคมีองค์ ๘-ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (มรรค ๘-มรรคญาณ)” นั้น ยังถึงพร้อมด้วย “อนุตตรियะ ๓” หมายถึง ภาวะอันยอดเยี่ยม-สิ่งที่ยอดเยี่ยม ได้แก่

- (๑) “ทัตสนานุตตรियะ” คือ การเห็นอันเยี่ยม ได้แก่ ปัญญาอันเห็นธรรม หรือ การเกิดปฏิเวธด้วย “ญาณทัตสนะ-ยถาภูตญาณทัตสนะ” (ธัมมปฏิบัติสัมภิตาญาณ-การเห็นเหตุที่นำไปสู่ความตรัสรู้ สัมมาสัมโพธิญาณ ได้จริง) อย่างสูงสุด คือ “การเห็นนิพพาน”
- (๒) “ปฏิบัติทานุตตรियะ” คือ การปฏิบัติอันเยี่ยม ได้แก่ การปฏิบัติธรรมที่เห็นแล้วว่าเป็น “สัมมาปฏิบัติทาทอันยิ่ง” โดยหมายเอา “อริยมรรคมีองค์ ๘” จนรวมถึง “จรณะ ๑๕” หมายถึง ข้อปฏิบัติปฏิบัติทาทอันยิ่งอันเป็นทางบรรลุมรรค (นั่นคือ “วิชา ๓-วิชา ๘” = สัมมาญาณ) ได้แก่ (๑) “ศีลสัมปทา ๑” คือ ความถึงพร้อมด้วยศีล (๒) “อแปณณกปฏิบัติทาท ๓” คือ อินทริยสังวร-โภชนา-เนมัตตัญญูตา-ชาคริยานุโยค (๓) “สัทธรรม ๗” คือ ศรัทธา-หิริ-โอตตัมปะ-พหูสูต-วิริยารัมภะ-สติ-ปัญญา อันเป็นปทัฏฐานให้บรรลุมรรคถึงคุณชาติแห่ง “อริสัจฉิกขา-ศีลอันยิ่ง” ได้แก่ “สัมมาวาจา-สัมมากัมมันตะ-สัมมาอาชีวะ” และ (๔) “ฌาน ๔” คือ ปฐมฌาน-ทุติยฌาน-ตติยฌาน-จตุตถฌาน อันเป็นปทัฏฐานให้บรรลุมรรคถึงคุณชาติแห่ง “อริจิตตสิกขา-จิตอันยิ่ง” ได้แก่ “สัมมาวายามะ-สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ”
- (๓) “วิมุตตานุตตรियะ” คือ การพ้นอันเยี่ยม ได้แก่ ความหลุดพ้นอันเป็นผลแห่งการปฏิบัติที่นั่น คือ ความหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวง ที่เรียกว่า “นิพพาน” ที่มีสมุฏฐานมาจาก “อรหัตตผลวิมุตติ-สัมมาวิมุตติ” โดยมีลำดับแห่งการดับกิเลสและทุกข์ทั้งหลาย ที่เรียกว่า “นิโรธ ๕-วิมุตติ ๕” หมายถึง ความดับกิเลส ภาวะไร้กิเลสและไม่มีทุกข์เกิดขึ้น ดังนี้ (๑) “วิกขัมภนนิโรธ-วิกขัมภนวิมุตติ” ดับด้วยข่มไว้ คือ การดับกิเลสของท่านผู้บำเพ็ญฌาน ถึง ปฐมฌาน ย่อมข่มนิวรณ์ไว้ได้ ตลอดเวลาที่อยู่ในฌานนั้น (๒) “ตทังคนิโรธ-ตทังควิมุตติ” ดับด้วยองค์นั้นๆ คือ ดับกิเลสด้วยธรรมที่เป็นคู่ปรับหรือธรรมที่ตรงข้าม เช่น ดับสักกายทิฏฐิด้วยความรู้ที่กำหนดแยก

นามรูปออกได้ เป็นการดับชั่วคราวในกรณีนั้นๆ (๓) “สมุจเฉทนิโรธ-สมุจเฉทวิมุตติ” ดับด้วย
ตัดขาด คือ ดับกิเลสเสร็จสิ้นเด็ดขาด ด้วย “โลกุตตรมรรค” ในขณะแห่งมรรคนั้น ชื่อ “สมุจเฉท
นิโรธ-สมุจเฉทวิมุตติ” (๔) “ปฏิบัติสัทธินิโรธ-ปฏิบัติสัทธีวิมุตติ” ดับด้วยสงบระงับ คือ อาศัยโล
กุตตรมรรคดับกิเลสเด็ดขาดไปแล้วบรรลุ “โลกุตตรผล” กิเลสเป็นอันสงบระงับไปหมดแล้ว ไม่
ต้องขวนขวายเพื่อดับอีก ในขณะแห่งผลนั้นชื่อ “ปฏิบัติสัทธินิโรธ-ปฏิบัติสัทธีวิมุตติ” และ (๕)
“นิสสรณนิโรธ-นิสสรณวิมุตติ” ดับด้วยสลัดออกได้ หรือ ดับด้วยปลดปล่อยไป คือ ดับกิเลส
เสร็จสิ้นแล้ว ดำรงอยู่ในภาวะที่กิเลสดับแล้วนั้นยังยืนตลอดไป ภาวนานั้น ชื่อ “นิสสรณนิโรธ-
นิสสรณวิมุตติ” ได้แก่ “อมตธาตุ” นั่นคือ “นิพพาน ๒” หมายถึง สภาพที่ดับกิเลสและกองทุกข์
แล้ว ภาวะที่เป็นสุขสูงสุด เพราะไร้กิเลสไร้ทุกข์ เป็นอิสรภาพสมบูรณ์ ได้แก่ (๑) “สุปปาติเสสนิ
พพาน” คือ นิพพานยังมีอุปาทิเหลือแห่งสุปปาติเสสนบุคคล (พระเสขะ) และ (๒) “อนุปาติเสสนิ
พพาน” คือ นิพพานไม่มีอุปาทิเหลือแห่งอนุปาติเสสนบุคคล (พระอเสขะ)

เมื่อเข้าถึงความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับ “สัมมัตตะ ๑๐-อนุตตรियะ ๓” ดีแล้ว ก็ถือว่ามีความพร้อมที่จะพัฒนา
ตนให้ถึง “ภาวิตัตต์” ผู้ถือพร้อมด้วย “ภาวิต ๔” คือ รูปคุณบทของบุคคลผู้เจริญภาวนา ได้แก่ “ภาวิตกาย-ภา
วิตศีล-ภาวิตจิต-ภาวิตปัญญา” (“ภาวนา ๔” ได้แก่ กายภาวนา-ศีลภาวนา-จิตตภาวนา-ปัญญาภาวนา) หรือ
“มัคคสมังคิ” ผู้พร้อมด้วย “อริยมรรคมีองค์ ๘” ที่สมบูรณ์ คือ มีปรีชาสามารถที่จะบรรลุถึง “มรรค ๔”
ได้แก่ “โสดาปัตติมรรค-สกทาคามีมรรค-อนาคามีมรรค-อรหัตตมรรค” ที่จะถึงพร้อมด้วย “ผลสมังคิ” คือ
“ผล ๔” ได้แก่ “โสดาปัตติผล-สกทาคามีผล-อนาคามีผล-อรหัตตผล” ซึ่งเรียกโดยรวมว่า “อริยบุคคล ๔”
ได้แก่ “โสดาบัน-สกทาคามี-อนาคามี-อรหันต์” แต่อย่าไปหลงงมงายใน “อิทธิฤทธิ์” อันเป็นคุณบทแห่ง
อริยบุคคล ที่เกิดจาก “จักขุ-ญาณ-วิชา-ปัญญา-แสงสว่าง” ดังนั้น ธรรมวิเศษดังกล่าวย่อมเกิดสุคติให้ไว้
“โสกะ-ปริเทวะ-ทุกขะ-โทมนัสสะ-อุปายาสะ” เป็นธรรมดากับผู้ประกอบด้วย “สติปัญญา” (จุดปฏิบัติสมาธิภา
ญาณ) ไม่ชักนำจิตตนเองให้ฟุ้งซ่าน เป็นบ่าบอหลงไหลอย่างเสียดสีกับ “นิรวณูปกิเลส” ทั้งหลาย ผู้ประคอง
จิตไว้ ข่มจิตไว้ ตั้มนั้นจิตไว้ ให้ระงับสงบจากกิเลสและทุกข์ทั้งหลาย ด้วย “สมถพละ” และ “วิปัสสนาพละ”
เป็นสำคัญ.

